

Československý terminologický časopis

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

ROČNÍK V • 1966

4

OBSAH

Ján Horecký: K histologickému názvosloviu	193
Lubomír Drozd: O některých přístupech k odbornému jazyku v Německé spolkové republice	199
Ladislav Dvonč: K niektorým základným onomastickým terminom	215
Miroslav Mervart: Konfrontace názvosloví kyselin a zásad v češtině a ruštině	224
Ladislav Jeníček: Několik poznámek k vývoji terminologie nauky o kovech	231
Marie Majtánová: Z vývinu slovenskej botanickej terminológie	242

Diskusie

Ludovít Minich: Na okraj slovenskej geodetickej terminológie	248
--	-----

Zprávy a posudky

Ivan Masár: S. Šaling – M. Šalingová – O. Peter: Slovník cudzích slov	252
Jan Sabršula: Vědecké dílo o francouzské letecké terminologii	254
Ivan Masár: Znova o Atlase liečivých rastlín	255

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídii ČSAV

ROČNÍK V – ČÍSLO 4

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., prof. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, CSc., Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar, CSc.

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povolené rozhodnutím SNR č. 28204/61. K-15*61236

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966

Kčs 4,-

K HISTOLOGICKÉMU NÁZVOSLOVIU

Ján Horecký

1. Histologické názvoslovie veľmi úzko súvisí s anatomickým názvoslovím, veľa anatomických názvov sa používa aj v histológii. Preto je prirodzené, že obidve tieto názvoslovie majú veľa prvkov a črt spoločných, ale aj isté prvky rozdielne. Pri tom prvky, ktorými sa histologické názvoslovie odlišuje od anatomického, vyplývajú jednak z vlastností histológie ako samostatnej vedy, jednak z jej odlišného vývinu.

Snahy o ustálenie anatomického názvoslovie, ktoré boli zavŕšením samovoľného vývinu, vrcholia r. 1895; v tomto roku bola na medzinárodnom anatomickom kongrese schválená tzv. bazilejská nomenklatúra. Pravda, odvtedy prešla táto nomenklatúra niekoľkými úpravami, z ktorých najdôležitejšie sú jenská a parížska.¹

Snahy o ustálenie histologického názvoslovie v takej podobe a v takom rozsahu, ako je anatomické názvoslovie, vrcholia až začiatkom nášho desaťročia. Až r. 1960 sa VII. medzinárodný anatomický kongres uzniesol pripraviť návrh na Nomina histologica a vymenoval názvoslovnú komisiu. Prvý kompletný návrh vypracovali sovietski histológovia pod vedením prof. Jelisejeva a predložili ho VIII. medzinárodnému anatomickému kongresu r. 1965.² O tento návrh sa opiera náš pokus o zistenie charakteristických črt histologického názvoslovie.

Pri svojom skúmaní vychádzame zo základného faktu, že podobne ako Nomina anatomica aj Nomina histologica boli vypracované v latinčine, ktorá dlhý čas bola medzinárodným jazykom vedy vôbec a medicíny zvlášť a dnes ešte je oficiálnym jazykom anatómie i histológie. Pre tieto vlastnosti bola latinčina dobrým vzorom aj pre vypracúvanie anatomického názvoslovie v národných jazykoch³ a možno predpokladať, že

¹ Porov. *Anatomické názvoslovie*, Bratislava 1962, 7–9.

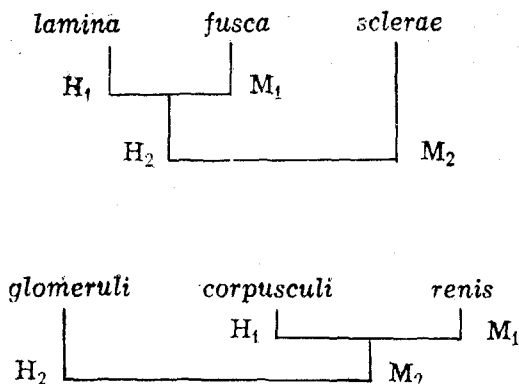
² *Nomina histologica. Gistologičeskaja nomenklatura*, Moskva 1965.

³ J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 27–31; *Slovenská anatomická terminológia*, Slov. odborné názvoslovie

takýmto vzorom bude aj pre vypracúvanie histologického názvoslovia. Treba však už tu upozorniť, že histologické názvoslovie na rozdiel od anatomického obsahuje aj niektoré prvky novšie, často nelatinské, vnesené do histologického názvoslovia zo súčasných jazykov a oblečené do latinského rúcha.

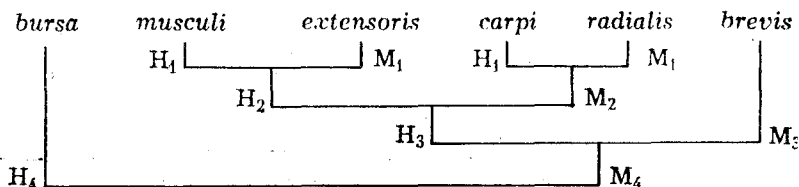
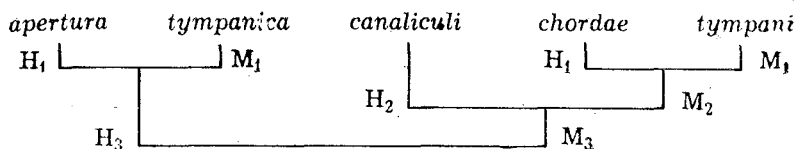
2. Základné formálne štruktúry anatomických i histologických názvov sú rovnaké. Popri menšom počte jednoslovných názvov sú tu najmä dvojčlenné názvy s hlavným (H) a modifikujúcim (M) členom, pričom obidva členy môžu byť rozličným spôsobom rozvité (môžu obsahovať ďalšie hlavné a modifikujúce členy). V latinskom názvosloví je však záväzné poradie H + M, a to je zásadný rozdiel medzi latinskými a slovenskými názvami. Popri rovnakej štruktúre v názvoch ako *cavum conchae* – dutina mušle sú názvy s opačným poradím: *cavum articulare* (H + M) – kĺbová dutina (M + H), *bulbus oculi* (H + M) – očná guľa (M + H).

Príkladov na zložitejšie štruktúry názvov možno uviesť z obidvoch nomenklatúr ľubovoľné množstvo. Treba však zdôrazniť, že prevažujú štruktúry jednoduchšie, v ktorých hlavný i modifikujúci člen sú vyjadrené jedným slovom. Dost' časté sú však i názvy, v ktorých jeden člen (hlavný alebo modifikujúci) je rozvitý. Niekoľko príkladov:

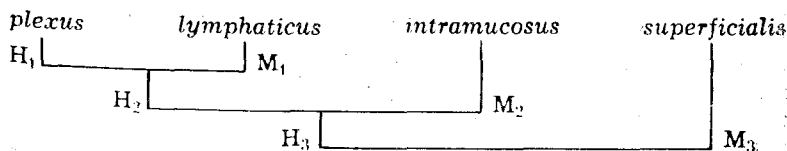
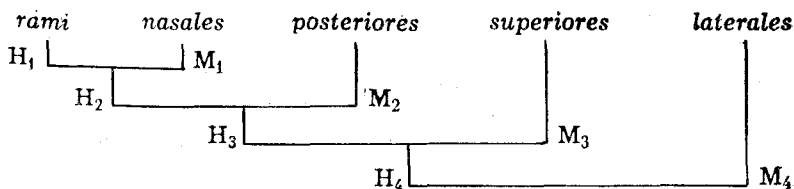
IV, 1956, 97–100; Na okraj českého a slovenského anatomického názvoslovia, ČSTČ I, 1962, 16–23.

Zriedkavejšie sú zložitejšie štruktúry tohto typu:

V histologickej nomenklatúre je takýchto typov hodne menej. Možno to vysvetliť tak, že sa v nej používajú zložené slová a rozličné symboly, ktorými sa vzťahy medzi dvoma prvkami, hlavným a modifikujúcim, vyjadrujú jedným slovom: *liberae cellulae* — *libericellularis*.

Pomerne časté sú však v obidvoch nomenklatúrach názvy s postupným rozvíjaním, v ktorých modifikujúci člen má vždy podobu prídavného mena:

Pritom je príznačné, že v poslednom modifikujúcom člene (niekedy aj v ďalších) vystupujú proti sebe protikladné dvojice typu *anterior* — *posterior*, *superior* — *inferior*, *superficialis* — *profundus*. V anatomickej nomenklatúre je takýchto dvojíc o niečo viac než v histologickej. Je to pochopiteľné, lebo histológia je menej deskriptívna než anatómia.

Osobitne treba spomenúť názvy, v ktorých sa modifikujúci člen vyskytuje v predložkovej väzbe. V anatomickej nomenklatúre sú to napr. názvy *aditus ad antrum*, *facies articularis pro ligamento calcaneoclaviculari*, *fascia infra spinam* (*infra-spinata*), *glandulae sine ductibus*, *rami ad pontem*, *rami communicantes cum nervo faciali*. V histologickej nomenklatúre sú to napr. názvy ako *gliocyti cum lopho*, *fibrae musculares striatae in transversum*, *epitheliocyti intestinales cum limbo absorbenti*, *corpuscula nervosa sine capsulis*, *reticula nervosa terminalia in textu musculari glabro*, *haemopoiesis in sacco vitellino*, *loci activitatis aminacidorum cum* — NH_2 .

Novým typom v histologickej nomenklatúre na rozdiel od anatomickej sú názvy s obidvoma členmi v nominatíve: *gliocyti* — *fibrae*, *satellites* — *gliocyti*, *neurocyti* — *grana*, resp. *neurocyti* — *grana parvi*. Novým typom sú aj názvy, v ktorých sa ako modifikujúce prvky používajú symboly, obvyčajne v podobe veľkých písmen: *X-chromosomata*, *V-chromosomata*, *A-granula*, *B-granula*, *B-basophili*, *D-basophili*, *loci activitatis TPN-diaphorasi*. Blízky je typ, v ktorom sa symbol kladie za hlavný člen: *ovocyti I*, *ovocyti II*, *stria T* (*telophragma*), *stria M* (*mesophragma*), *stria H* (*stria illuminationis*), *discus I* (*discus isotropus*), *discus A* (*discus anisotropus*). Ako vidieť, v tomto prípade jestvujú ako synonymá aj názvy s plne vyjadreným modifikujúcim členom.

3. Nápadnejšie rozdiely proti anatomickej nomenklatúre nie sú však vo formálnej štruktúre histologických názvov (ako sme už zdôraznili), lež v typoch slov, ktoré sa v týchto štruktúrach používajú.

Zo substantív, ktoré sa nepoužívajú v anatomickej nomenklatúre, možno uviesť napr. *lat. corbis* — *kôš*, *clava* — *palica*, *kyjak*, ale tu v prenesenom význame ako *teliesko*. K substantívu *secretum* (od *secernere*) sú dotvorené substantíva *excrementum* a *incretum*. Novotvar je i slovo *subunitas*. Z gréckych substantív možno uviesť napr. *ion*, *dictyokinesis*, *euchromatinum*. Zaujímavé je slovo *epimanikion* vo význame „manžeta“ v názve *epimanikia nervosa bursae pili* (nervové manžety vla-

sového vačku). Je šťastne prevzaté z názvu časti byzantského odevu.

Oveľa častejšie však sú názvy utvorené z gréckych a latinských koreňov, známe v súčasnej lexikológii ako internacionalizmy. Patria sem substantíva ako *dictyokinesis*, *kinetosoma*, *chromosoma*, *heterochromosoma*, *genochromosoma*, *axolemma*, *anaphasis*, *telophasis*, *postphasis*, *neurocytoarchitectonice*, *cryptodendromitosis*, *normoerythrocyti*, *heterophilocyti*, *metamyelocyti*, *megacaryocytopoesis*, *tropocollagenum*, *protofibrillae*, *myoprotrofibrillae*, *teloramuli*, *ligodendrogliocyti*. Ako vidieť aj z týchto niekoľkých názvov, možnosť kombinovať rozličné korene (nezriedka aj hybridne, z gréčtiny i latinčiny) je dobrým prostriedkom na tvorenie názvov, ktoré by inak mali dosť zložitú štruktúru. Netreba znova pripomínať, že to je spôsob bežný v súčasnom odbornom vyjadrovaní vo všetkých našich kultúrnych jazykoch.

Podobne sú utvorené aj názvy mnohých organických zlúčenín, ktoré sa používajú v histochemii. Niekoľko príkladov: *loci concentrationis tryptophani*, *loci concentrationis acidi desoxyribonucleinici*, *loci concentrationis chondroitinsulfatis A*, *loci activitatis glucoso-6-phosphatasi*, *loci activitatis leucaminopeptidasi*.

Úplne moderný je spôsob, pri ktorom sa nový názov tvorí istou skratkou z dvojslovného názvu. Napr. z názvu *complexus orthovesicularis* je utvorený názov *orthocomplexus*; podobne aj *paracomplexus*.

Aj adjektíva v histologickej nomenklatúre ukazujú pestrejší obraz ako v anatomickej nomenklatúre. Sú tu napr. novšie adjektíva typu *functionalis*, *equationalis*, *tangentialis*, *matricialis*, *filialis*, ďalej aktívne participiá ako *tegens*, *translucens*, *incoruscens* (s privatívnym *in-*) alebo aj pasívne participiá ako *definitus*, *reflexus*.

Osobitnú skupinu tvoria prídavné mená odvodené od dvojslovných spojení napr. *grandiansatus* (od spojenia *ansa grandis*), *parviansatus* (*ansa parva*), *libericellularis* (*cellula libera*), *obliquocircularis* (*circulus obliquus*), *posterocommissuralis* (*commissura posterior*), *unistratificatus* (*unum stratum*), *gigantopyramidalis* (*pyramis gigantea*), *longiaxonicus* (*axis longa*), *rudifibrosus* (*fibra rudis*).

Vcelku menej časté sú tu zložené adjektíva vzťahujúce sa na dva predmety, ako sú napr. v anatomickej nomenklatúre typy *atrioventricularis* (týkajúci sa átria i ventrikulu), *parieto-occipitalis*. Ale predsa sa vyskytujú, a to ešte zložitejšie než

v anatomickej nomenklatúre. Ide najmä o názvy dráh: *tractus mesopalaecortico-anteriothalamicus*, *tractus mesopalaecortico-medialothalamicus*, *fasciculus anteriothalamo-frontocorticalis*, *fasciculus frontocortico-hypothalamicus*.

Hojné sú v histologickej nomenklatúre, ako vidieť už v predchádzajúcom odseku, aj hybridné grécko-latinské adjektíva. Stačí uviesť napr. *somatomotorius*, *acidophilus*, *chromaffinis*, *polymorphonuclearis*, *satellitiferus*. Časté sú aj adjektíva s čisto gréckym základom typu *metaphasicus*, *atypicus*, *polyhedralis*, *adrenocorticocytus*, *osmiophilus*, *polymorphus*, *heteromerus*. Mnohé z nich, zdá sa, sú utvorené až v novoveku, v moderných jazykoch a tu zaodiate do gréckeho rúcha.

Veľmi často sa v adjektívach využívajú rozličné predpony, niekedy aj ich kombinácie: *chromosomata acrocentrica*, *metacentrica*, *monocentrica*, *dicentrica*, ale aj *submetacentrica*. Podobne napr. *glandulae merocrinae*, *eccrinae*, *diacrinae*, *holocrinae*, *apocrinae*, ba aj *macroapocrinae* a *microapocrinae*; nápadný je tvar *eruptocrinae*.

4. Charakter histologickej nomenklatúry, ako sme ho tu v hrubých črtách (bez nároku na číselné údaje o jednotlivých javoch) načrtli, bude mať nepochybne vplyv aj na podobu národných histologických nomenklatúr. Už porovnanie s paralelnými ruskými názvami, ktoré sa v návrhu uvádzajú, ukazuje, že do národných jazykov sa nebudú prekladať najmä nové, moderné názvy grécko-latinského pôvodu. Proti latinským názvom *strangulatio nuclei*, *gemma nuclearis*, *glomus compactum*, *fibrae fusi* sa uvádzajú ruské názvy *peretážka jadra*, *jadernaja počka*, *plotnyj klubok*, *volokna veretena*. Neprekladajú sa slová ako *fragmentum*, *spherula*, *equator*, no najmä nie moderné názvy ako *caryokinesis*, *antiphasis*, *prophasis*, *chromatida*, *chromosomata*, *amphiaster*, *monaster*, *dietyokinesis*, *meiosis*, *synapsis*, *epithelium* a pod.

Možno povedať, že takýto stav bude aj v slovenskej histologickej nomenklatúre, i keď azda v jednotlivostiach budú isté rozdiely. Pohľad na doterajšiu histologickú literatúru v slovenčine ukazuje, že sa v nej hojne používajú internacionálne slová. Napokon aj skúsenosti s anatomickou nomenklatúrou ukázali, že hoci sa v oficiálnom Anatomickom názvosloví uvádzajú spravidla slovenské názvy, v praxi prevládajú slovákizované latinské podoby. V histologickej nomenklatúre bude o to prirodzenejšie ustáliť medzinárodné názvy, že sa často používajú aj v latinskom oficiálnom znení *Nomina histologica*.

O NĚKTERÝCH PŘÍSTUPECH K ODBORNÉMU JAZYKU V NĚMECKÉ SPOLKOVÉ REPUBLICE¹

Lubomír D r o z d

15-24

Chtěl bych si všimnout v tomto příspěvku tři různých přístupů k odbornému jazyku, jež se mi v poměrech západoněmecké lingvistiky a západoněmeckého terminologického výzkumu zdají být příznačné. Je to

1. přístup, který se k změnám jazykovým vyvolaným dnešním vývojem vědy a techniky staví kriticky a pesimisticky, směr, v němž jazyková kritika souvisí těsně s kulturní kritikou;
2. přístup vyznačující se snahou diferencovat a objektivizovat vývojové tendence současného jazyka a zvláště jazyka odborného v jeho diferencovaných funkcích. Zde bych chtěl hovořit především o díle prof. M a c k e n s e n a;
3. přístup pokládající odborný jazyk nejen za prostředek vědecké a technické komunikace, ale i za předmět techniky. Jedná se zde především o oblast normalizace terminologie, již se v NSR vedle některých lingvistů zabývají především technické a vědci sami.

Toto vymezení zdaleka nevyčerpává problematiku v celé její šíři. Nepřihlíží k chápání odborného jazyka, jak ji vidí např. tvůrci nomenklatur v některých biologických a jiných oborech s hluboko propracovanou systematikou. Nepřihlíží k chápání jazyka vědy z hlediska filosofického, jež v NSR zaznamenalo řadu prací, například v sbornících *Sprache und Wissenschaft*,² *Wort und Wirklichkeit*.³ Nepřihlíží k odbornému jazyku ani z hledisek obecné jazykovědy, kde by bylo třeba analyzovat především směr tzv. *Sprachinhaltsforschung*, jmenovitě dílo H. G i p p e r a „Bausteine zur Sprachinhaltsforschung“.⁴

Máme-li hovořit o stanoveném předmětu — o odborném jazyce v NSR — je nutno ujasnit si také výchozí stanovisko, jež chceme zaujmát. Je to nutné zejména proto, že jde o informaci o předmětu, který je právě v podmínkách německé — a třeba

¹ Příspěvek byl přednesen v dubnu 1965 na schůzi Odborné pracovní skupiny pro funkční jazykozpyt při KrMF ČSAV v poněkud širší formě.

² *Sprache und Wissenschaft, Vorträge gehalten auf der Tagung der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften, Hamburg 1959; Göttingen 1960.*

³ *Wort und Wirklichkeit, München 1961.*

⁴ Düsseldorf 1963.

připojit západoněmecké — lingvistiky chápán z nejrůznějších, mnohdy protikladných hledisek. Chceme zaujímat k odbornému jazyku stanovisko funkční lingvistiky, tj. chceme sledovat německý spisovný jazyk v jeho dvou funkcích, v jeho funkci odborné pracovní a v jeho funkci odborné teoretické. Jsou to dvě ze čtyř funkcí spisovného jazyka, jak je formuloval akademik Havránek.⁵

Toto vymezení předmětu odborného jazyka na funkci odbornou pracovní a odbornou funkci teoretickou nebude spojováno s úvahami o jejich vlivu na funkci jazyka dorozumivacího (Allgemeinsprache), i když v jiných souvislostech jsou tyto úvahy plodné a v západoněmecké lingvistice je jim věnováno mnoho pozornosti.⁶

Karl Korn — jeho Sprache in der verwalteten Welt

Přičítá se německé historické sociologii,⁷ že pod jejím vlivem se v NSR rozvíjí dnešní kulturní kritika a v souvislosti s ní jazyková kritika nebo současně jazyková kritika jako kulturní kritika, i když K. Korn, autor známého a diskutovaného díla *Die Sprache in der verwalteten Welt*, prohlašuje: „in diesem Buche wird nicht Kulturkritik getrieben, sondern Sprachkritik“. V této Kornově knize, která se v krátké době čtyř let dožila dvou vydání v známé západoněmecké edici,⁸ jde o jazyk dnešního „přeorganizovaného, evidovaného, racionalizovaného, registrovaného světa“ — jde o „sprachlichen Grosseinsatz“. Podstatou Kornovy kritiky jsou změny v jazyce, a to vedle změn syntaktického charakteru především změny ve slovní zásobě — a přihlédneme-li ke Kornově exemplifikaci, jde z největší části

⁵ *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932; *Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963.

⁶ Např. O. Bauermeister, *Die Ausbreitung technisch-wissenschaftlicher Fachwörter in der Gemeinsprache*, v: *Muttersprache* 1960, s. 169–176; diss. *Die Bereicherung des deutschen Wortschatzes durch die Fachsprache*, Hamburg 1958.

⁷ Podle Alfreda Webera není pokrok vědy zárukou duchovního rozvoje, triumf civilizace je příznakem návratu k barbarství, současná doba je „einzigartige tellurische Rebarbarisierungsepoche“, viz R. Aron: *Die deutsche Soziologie der Gegenwart*, Stuttgart 1953.

⁸ *Deutscher Taschenbuchverlag*, 1959, 1963.

o změny v odborných funkcích spisovného jazyka.⁹ Předmětem Kornovy kritiky je dále „Sprache im Zeitalter der Massen“, v níž – paralelně s druhou technickou revolucí – dochází k přesunům formy a významu. Svou kritiku autor obrací proti slovníku „der technisch organisierten, verplanten und verwalteten Welt“, v němž se – v Kornově příkladech – setkáváme s řadou nových termínů nejrůznějších oborů, především oborů ekonomických, z plánování, statistiky aj. (Nachholbedarf, Erzeugerdirektverkehr, Bedarfsträger; Mühlennachprodukte, Obst-anbauschwerpunkte; Werkstück, Anfall, anfallen atp.). Jsou to podle něho slova, z nichž každé má sice „seinen Stellenwert im Koordinatensystem der technisch-industriellen Massengesellschaft und der Verwaltungsbürokratie“, jež však všechna mají společný charakter, „der, schwer beschreibbar, konstruiert, indirekt, mehr erschlossen als vorhanden ist“. Výsledkem racionalizace bývá tedy v jazyce podle Korna ne přesnost, nýbrž – paradox – „nová iracionalita“.

Je zřejmě velmi obtížné diferencovat jevy v jazyce vznikající nedbalostí a chybami od vývojových tendencí v plánu lexikálním, sémantickém nebo syntaktickém. V plánu morfologickém se bojuje např. proti novodobému přetěžování některých německých formantů, např. formantu *ver-*: *vermannen*, *verkraften*, *verarzten*, *verplanen*. L. Weisgerber právě v tomto směru shromáždil poměrně široký materiál o přetěžování formantu *be-* a vyvozuje odtud svou tézi o akuzativizaci a z ní vyplývající tézi o dehumanizaci jazyka.¹⁰ Také Korn vyvozuje jazykovou kritiku z produktivnosti některých formantů a změn v jejich významech. Korn se dotýká řady problémů současného jazyka, neřeší je však. Všimá si dobře např. produktivnosti zkratk a zkratkových slov, pokládá je však za „Namen der Anonymität“, za nimiž se prý skrývá byrokrat, diktátor, militarista, akcionář a obchodník. Argumentuje proti nominálním vazbám, ani zde však nedochází k řešení. Má však

⁹ ...Die verwaltete Welt bringt vielfach eine Aufschwellung und zugleich eine Entleerung der Sprache mit sich. Der allgemeinste Grund dafür ist darin zu sehen, dass in der verwalteten Welt jedes einzelne in künstliche Organisations- und Kommunikationszusammenhänge gestellt wird. Dinge, Vorgänge und Personen werden Fälle der Statistik und Anwendungsfälle von Verwaltung im allgemeinsten Sinne...“ (s. 93)

¹⁰ *Verschiebungen in der sprachlichen Einschätzung von Menschen und Sachen*, Köln 1958.

bezesporu jednu velkou zásluhu: kráčeje v šlapějích Karla Krause,¹¹ oživil K. Korn výrazně dnešní diskusi o jazyce v NSR. Jeho Sprache in der verwalteten Welt brzy vyvolala vznik souběžníka v tzv. Sprache der rationalisierten Welt a dožila se v západoněmecké péči o kulturu jazyka a na veřejnosti ohlasu v měřítku, jehož dnes málokteré lingvistické dílo dosáhne.

Lutz Mackensen a jeho Sprache und Technik

Prof. Lutz Mackensen patří k nemnoha západoněmeckým lingvistům, kteří přispěli k popisu odborného jazyka a k vysvětlení vztahu mezi jazykem a technikou. Sprache und Technik je nejen název jednoho z jeho děl,¹² je to základní vztah, jímž se Mackensen zabývá nejen v teoretické činnosti, ale i v praktické terminologické práci jako předseda terminologického výboru při VDI (Verein Deutscher Ingenieure), nazvaném Ausschuss für Sprache und Technik. Ve Svazu německých inženýrů vede též výzkumný úkol, jehož cílem je obsáhnout a analyzovat určitou část odborného slovního fondu.¹³

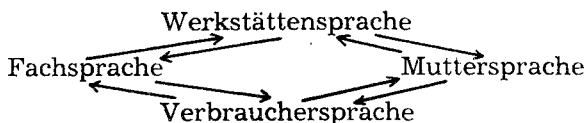
L. Mackensen se se svými názory na vertikální a horizontální členění jazyka blíží dělení vrstev spisovného jazyka podle funkčních vrstev. Jazyk techniky, technický jazyk nepokládá za homogenní celek, předpokládá vertikální členění oborové,

¹¹ Jeho dílo vydal ve dvou sv. H. Fischer, 1954.

¹² Lüneburg 1954.

¹³ Mackensenův úkol patří k třem známým lexikografickým záměrům v NSR, které se zabývají současným jazykem. Je to úkol Společnosti pro německý jazyk „Aktueller Wortschatz“, vedený hamburským germanistou dr. H. Vaterem, viz *Lochkarten im Dienste der Sprachwissenschaft*, v: Muttersprache 1963/1 a 1963/. Bonnský germanista dr. G. Kandler vede od r. 1961 úkol „Lochkartenwörterbuch“. Závěrečné zprávy ještě nebyly publikovány, o charakteru úkolů částečně informuje H. Schnelle (*Über den Stand der Forschung zur automatischen Sprachbearbeitung im deutschen Sprachraum*, v: *Beiträge zur Sprachkunde und Informationsverarbeitung*, 1963/2, 48–61. — O zpracování odborné terminologie pro účely záp. něm. armády referují Krollmann–Schuck–Winkler v článku *Herstellung textbezogener Fachwortlisten mit einem Digitalrechner – ein Verfahren der automatischen Übersetzungshilfe*, v: *Beiträge zur Sprachkunde und Informationsverarbeitung*; München 1965/5, 7–30.

tj. existenci různých oborových terminologií.¹⁴ V horizontálním členění diferencuje funkci odbornou vědeckou a funkci pracovní. Horizontální členění funkcí spisovného jazyka u něho spatřujeme v jeho „jazykovém koloběhu“ („Sprachlicher Stromkreis“):

Mackensenův koloběh rozvádí dále H. I s c h r e y t, který rozeznává ještě tzv. Verkäufersprache.¹⁵

Mackensen pokládá techniku za obor lidské činnosti, který v dnešní době klade na jazyk nejvyšší požadavky, je to podle něho „der grösste Auftraggeber unserer Sprache“.¹⁶ Předmětem jeho zájmu jsou pojmenovávací potřeby odborného jazyka, příčiny jejich vzniku a způsoby, jimiž se současný jazyk s těmito potřebami vyrovnává. Při osvětlování vzniku těchto potřeb uvádí často etymologické a onomaziologické rozbory a navazuje tak zčásti na tradice tzv. Wirtschaftsgermanistik, spojené v německé lingvistice především s jménem A. S c h i r m e r a. Pravděpodobně odtud, z výkladů etymologických,¹⁷ vznikl jeho zájem o vztah slov a věcí, který jej přes studium souvislostí společenského a technického rozvoje jazyka¹⁸ a přes lexikografickou činnost¹⁹ přivedl k poznání příčin a vzniku dnešních jazykových potřeb techniky.²⁰

Chtěl bych krátce poukázat na některé závěry z poznání zákonitostí současného německého odborného jazyka, k nimž

¹⁴ *Sprachprobleme in und aus der Technik*, v: *Hessische Blätter f. Volksbildung*, 1958/3.

¹⁵ *Studien zum Verhältnis von Sprache und Technik*, Düsseldorf 1965.

¹⁶ *Muttersprachliche Leistungen der Technik*, v: *Sprache, Schlüssel zur Welt*, Düsseldorf 1959.

¹⁷ Mackensen je autorem knihy *Deutsche Etymologie*, Bremen 1962.

¹⁸ Viz zejm. *Die deutsche Sprache unserer Zeit*, Heidelberg 1956.

¹⁹ *Neues Wörterbuch der deutschen Sprache*, 128 tis. hesel, München 1962.

²⁰ „Noch nie hat ... ein Leistungsbereich des Menschen von der Sprache so viel gefordert wie sie (die Technik) ...“ — *Technik in sprachlicher Funktion*, v: *Studium Generale*, 15 Jg. 1962/1.

Mackensen dospěl. Změny v odborném jazyce se týkají podle něho především tvoření slov.

Je možno pozorovat především přesuny v produktivitě formantu *-er* při tvoření jmen činitelských a jmen prostředků. Formant *-er* je v německém spisovném jazyce používán od nejstarších stadií k tvoření substantiv ze sloves, substantiv označujících osoby, které něco pravidelně nebo příležitostně vykonávají, dále i k tvorbě jmen prostředků.²¹ Podle Mackensena odborný jazyk — zřejmě v souvislosti s pojmenovávacími potřebami vyplývajícími z typické tendence současné techniky — nahrazovat živou práci prací zhmotnělou — vyvinul u formantu *-er* především schopnost vytvářet jména prostředků, a to nejen tradičním způsobem, tj. ze sloves, ale též i způsobem, jež Mackensen nazývá náhradou tzv. nepravého suffixu (Scheinsuffix) pravým suffixem. Poukazuje např. na náhradu kompozit se základním členem *-maschine*, *-gerät*, *-apparat*, *-werk* derivátem s formantem *-er*: *Fernsehgerät* > *Fernseher*, *Düngerstreumaschine* > *Düngerstreuer*. Potenciálně mohou tyto deriváty i nadále ovšem zastupovat jména činitelská (*Fernseher*), i když tato jejich funkce u mnohých slov ustupuje nebo dokonce zcela ustoupila do pozadí (*Lader*, *Schlepper*), resp. je tato funkce patrna jen z postavení termínu v určitém terminologickém systému (*Selbstfahrer* = žací mlátička; výtah s automatickou obsluhou; zákazník půjčovny aut, který vypůjčené auto sám řídí). V tvoření slov tato produktivnost formantu *-er* vede k nahrazování kompozit slovy odvozenými, je to tedy obdoba zjednodušování, kondenzace, jak ji formuluje prof. I s a č e n k o jako projev odstraňování dialektického protikladu mezi sémantickou jednotou a kombinovaným formálním výjádřením.²²

Další jazykovou zákonitost projevující se v dnešním odborném jazyce spatřuje Mackensen v zdůraznění slovesného jádra technického projevu. Substantivní charakter terminologie, říká

²¹ Tato produktivita je dostatečně doložena u Willmannse, H. Paula, W. Henzena aj. Carstensen vysvětluje dnešní zvýšenou produktivitu formantu *-er* vlivem angličtiny, zejména americké. Vlivem slov jako *Babysitter* (obdobně dnes již *Hundersitter*), *Bandleader*, *Killer*, *Lady-Driver*, *Twister* aj. nebo jmen prostředků jako *Absorber*, *Transporter*, *Computer* atp. prý vznikají slova jako *Fernseher*, *Vorsitzer*, *Spätentwickler*, nebo též neologismy časopisu Spiegel jako *Schnellhelfer*, *Kanzlersucher* nebo *-macher* aj.

²² O některých zákonitostech v oblasti pojmenování, v: Sborník Vys. šk. ped. v Olomouci, III/56, 17–23.

Mackensen, je samozřejmostí, uvědomíme-li si, že vědec, technik nebo vynálezce pojmenovává cíl své činnosti, tj. především věc, její součásti. Např. katalogy jsou jen seznamy substantiv. Tato charakteristika terminologie však není dostačující. Je třeba říci, co věci dělají a jak to dělají. Pojmenujeme-li určitý stroj *Eierprüfer*, říká Mackensen, není primárním východiskem pojmenování substantivní, nýbrž verbální funkce. Důležitost verbální funkce v odborném jazyce je podle Mackensena patrna i v přechodu sloves intransitivních k transitivním. Tak se *fahren* nestalo i přechodným v obecném jazyce, nýbrž ve funkci odborné (*Karussel, Rad, einen Opel fahren*). Významy činností vyjadřované slovesem jsou zpřesňovány formanty. I zde — vyvozuje Mackensen — dochází k přesunům funkcí sloves a významů formantů: Kanäle werden verlegt, etwas wird verstreut, ein Raum wird ausgeleuchtet. Ukazuje se, že staré předpony často nebývají schopny diferencovat komplikované pochody, jež technika potřebuje pojmenovat. Proto se v odborném jazyce vytvářejí složená slovesa, jejichž určujícím členem je adjektivum, adverbium nebo substantivum (*blankglühen*). Tato kompozita však často ohrožují možnost uplatnění verbálních funkcí: stěží se z nich dají vytvářet flektované tvary. Potiže činí již prezens a pasívum, perfektum je prakticky nemožné. Odborný jazyk však kompozita tohoto druhu tvoří ve velkém množství, zejména pak jako jména dějová: *Freiformschmieden, Lichtbogenschweissen* aj., též v kombinaci s *-verfahren*. K těmto substantivizovaným infinitivům přistupují dále tzv. nepravé infinitivy jako *Wälzfräsen*. Verbalita odborného projevu se jeví podle Mackensena i v tvorbě kompozit, jejichž určujícím členem je kmen slovesa nebo flektovaná forma, zejména participium. Zatímco tento způsob tvoření slov je v obecném jazyce pokládán za nepřiliš častý, je možno jej doložit v odborném jazyce jako způsob velmi produktivní. Slovo *Gebrauchtwagen* je dnes obvyklé již i v jazyce běžně mluveném. I v zemědělské terminologii můžeme doložit řady kompozit s kmenem slovesa v určujícím členu: *Melk-, Dresch-, Sämaschine*; participia jsou v termínech *Lebendgewicht, rinderzuchtbetreibend, rauhfuttermverzehrend, waldbestanden, rotgesattelt*.²³

Verbální funkce se podle Mackensena uplatňuje nejen v sub-

²³ H. Carl upozorňuje na participia odborného jazyka, jež vystupují izolovaně, aniž je znám příslušný infinitiv: *behaart, beschuppt* (šupkatý) aj. *Die Deutschen Pflanzen- und Tiernamen*, Heidelberg 1957; *Tiernamen bilden Verben*, v: *Wirkendes Wort* 1957, 352–357.

stantivizovaných infinitivech, ale i v odvozeninách na *-ung*, proti nimž se obyčejně vznášejí výhrady.²⁴ Některé nominální vazby tohoto druhu však mají diferencovanou sémantickou funkci.²⁵

Značnou pozornost věnuje Mackensen adjektivu. Podle něho byla zlatým věkem německého adjektiva doba romantiky, k ústupu adjektiva došlo koncem 19. století a zejména v prvních desetiletích 20. století. Mluví o renesanci adjektiva v dnešní době, zejména v posledním desetiletí. Tuto renesanci přivodil nejen vliv vyjadřovacích potřeb techniky a hospodářského života, přivodilo ji též zvědečtení jazyka.²⁶ Ne již epitheton ornans, nýbrž epitheton exigens. Proti tendenci potlačování adjektiva²⁷ klade Mackensen dnešní jeho produktivitu v odborném jazyce. Adjektiva jako *schulisch*, *baulich* jsou nová. Zvláštním rysem uplatnění adjektiva v odborném jazyce jsou nové způsoby gradace. Gradace technického projevu — velmi často kombinovaná s negací, resp. s vyjadřováním protikladu — nahrazuje obvyklé stupňování buď částečně nebo úplně. K úplné náhradě stupňování dochází vytvářením kompozit: *voll-*, *halb-*, *nicht-automatisch*; *fest* — *hochfest* — *höchstfest* — *unfest* — *nichtfest*; *legiert* — *höherlegiert* — *höchstlegiert* — *extrem hoch*; rozeznávají se též gradace četnosti (*Einzweckvorrichtung*, *Mehrzweckmessgerät*, *Vielfachbearbeitungsmaschine*, *Einmannsäge*), gradace velikosti (*Grossrechananlage*, *Hochofen*, *Klein-*, *Kleinstbetrieb*), gradace teploty (*Kalt-*, *Warmpresse*, *hochwarmer Stahl*). Při stupňování adjektiva v určujícím členu (*höchst-*, *kleinst-*, *feinst-*) se používá často cizích elementů (*Extrem-*, *Super-*,

²⁴ „Die Technik hat gut daran getan, durch die Infinitivreiche ihre Zahl bei sich zu verringern...“, L. M. *Technik in sprachlicher Funktion*, s. 8.

²⁵ Věta „Eine Allsichtskanzel im Kran erhält eine Rundumverglasung“ má jiný sémantický obsah než věta „Eine Allsichtskanzel im Kran ist rundum verglast“. — Na sémantickou diferenciaci nominálních vazeb upozorňuje též P. v. Polenz, *Funktionsverben im Heutigen Deutsch, Beiheft zur Zeitschrift „Wirkendes Wort“* 5, Düsseldorf 1963.

²⁶ „... das verpönte ‚schmückende Beiwort‘ wird durch die sachliche Aussage des technischen Adjektivs rehabilitiert...“, *Mutterspr. Leist. d. T.*, s. 302.

²⁷ Uvádějí se často příklady: Goethe by svou *Italienische Reise* nikdy nebyl nazval *Italienreise*, naši dědečkové slavili *Silberne Hochzeit*, ne *Silberhochzeit*.

Ultra-, Hyper-). V zemědělské terminologii se vyskytuje např. tato gradace: *Elite, Super-Elite, Super-Super-Elite*.

Praktickou upotřebitelnost Mackensenových teoretických závěrů, z nichž jsem některé uvedl, můžeme spatřovat v jejich využití v západoněmecké normalizační terminologii. Opírají se o ně některé směrnice Svazu německých inženýrů (VDI-Richtlinien), které jsou vypracovávány ve výboru Sprache und Technik. Jde např. o směrnici VDI 2270 (leden 1963) „Adjektiva na -los a -frei“ (jazykové vyjádření nepřítomnosti), která vyšla z potřeb chemického průmyslu. Jde dále o směrnici VDI 2271 (březen 1964) „Slova na -ung“ (jazykové vyjádření probíhající a uzavřených pochodů). Směrnice VDI 2272 (leden 1965) se teprve vypracovává a vykládá funkci spojovníku v kompozitech v odborném jazyce. Název je „Spojovník v složených slovech“. Návrh směrnice VDI 2273 (leden 1965) se předkládá též teprve k diskusi. Jde o možnosti využití adjektiv na -bar, -haft, -lich a -sam. — Vliv Mackensenových názorů je možno spatřovat též v jazykové rubrice publikace VDI zvané VDI-Nachrichten. Píší zde — jak by řekl K. Korn — inženýři-filologové a technici-filologové v rubrice „Technické slovo“, která naznačuje, že jazyk není pro technika jen koníčkem, ale i předmětem, jímž se i technik musí nezbytně zabývat. Pozoruhodné je, že úvahy tzv. inženýrů-filologů a konečně i směrnice VDI — a také směrnice Německého výboru pro normování — přes specifičnost předmětu, metody a cíle — stále víc pronikají i do lingvistické literatury.

Normalizace terminologie

V NSR neexistuje centrální akademie věd nebo jiná instituce, která by se zabývala teoretickými a metodickými otázkami odborného jazyka.²⁸ Existuje poradenská služba v terminologických otázkách (např. Zentralstelle für Terminologieforschung und praktische Sprachfragen na universitě v Bonnu, vedená dr. G. K a n d l e r e m, vydavatelem časopisu *Sprachforum*). Existuje poradenství v odborných časopisech, určitá forma jazykové služby ve velkých závodech (např. u firmy BOSCH), dále v některých lingvistických časopisech jako *Muttersprache, Sprachedienst, Sprache im technischen Zeitalter* aj.

²⁸ Předpokládá se, že těmito otázkami se bude též zabývat nedávno založená instituce Institut für Deutsche Sprache se sídlem v Mannheimu, v jejímž čele je bonnský germanista prof. Hugo M o s e r.

Existují pracoviště, která se zabývají odborným jazykem z hlediska strojového překladu, např. IBM Deutschland v Sindelfingen,²⁹ Překladatelské oddělení západoněmecké armády³⁰ od r. 1955 systematicky zpracovává odborný slovní fond německý, anglický, francouzský a též ruský; od r. 1960 se zde zpracovalo na 750 tis. odborných termínů na děrné štítky. Zdá se však, že neexistuje jednotné vymezení předmětu nebo metody. V každém oboru je možno pozorovat — pokud je známo a pokud je možno soudit ze sporadicky vydávaných zpráv — že každý obor řeší problematiku pojmenovávacích potřeb po svém, nejednotně.

Tak např. pro odborný jazyk v oblasti zemědělství je typické vydávání definičních souborů termínů a pojmů, které přihlížíjí k potřebám národní nebo mezinárodní komunikace.³¹ Závaznost těchto publikací je však — zejména pokud se týče komunikace národní — jen relativní. I v zemědělské oblasti však vzniká potřeba diferencovat a specializovat termíny, zejména v tzv. hraničních vědách, např. v biometrice, ekonometrice, při využití matematických metod nebo metod matematické statistiky. V těchto hraničních vědách vzniká rozpor mezi danými a žádanými pojmenovávacími prostředky, protože dochází k vzniku potřeby pojmenovávat nejen jednotlivé pojmy, ale i celé diferencované a specializované pojmové řady nebo i systémy. Vydávané celky však neřeší otázky teorie odborného jazyka, nýbrž jsou zaměřeny na praktické potřeby uživatelů terminologie. Jde zde o první krok v terminologické práci, o registraci a specifikaci pojmů, přičemž např. otázky vztahu designátu, slova a termínu nejsou řešeny teoreticky, nýbrž prakticky. Vychází se z předpokladu, že po specifikaci pojmu se termín konvenčně upevní ve vrstvách uživatelů, pro něž je příručka vydávána, a že se konvence nedosáhne normativním zásahem, nýbrž dobrovolnou dohodou, dobrovolným přizpůsobením se. Normalizace má v NSR — říká se tam — jiný charakter než ve společnosti s plánovaným hospodářstvím.

Jazykem jako předmětem techniky, předmětem normalizace, se zabývají především výbory a podvýbory DNA (přes 100),

²⁹ Viz bibliografii Balz, Ch. F.; Stanwood, R. H.: *Literature on Information Retrieval and Machine Translation*, 1962.

³⁰ Uebersetzerdienst der Bundeswehr, Mannheim.

³¹ Viz L. Drozd, *Nové publikace se zemědělskou terminologií v NSR*, ČSTČ 2, 1965, 121–124.

dále výbory při Svazu německých inženýrů (VDI) a při Svazu německých elektrotechniků (VDE).

Problematika tzv. Sach- a Sprachnormung by sama o sobě vyžadovala samostatný výklad. Obvykle se konstatuje, že potřeba normování v jazyce vychází z praktických jazykových potřeb techniky, průmyslu, hospodářství a věd přírodních, ne tedy v prvé řadě věd společenských. Hovoří se v této souvislosti o částečném předstihu, jehož technika dosáhla při popisu vzájemných vztahů mezi jazykem a mimojazykovou skutečností.³² Zájem o odborný jazyk nevzniká však jen v oblasti normalizace terminologie. Za působení zákona hodnoty a zákona nabídky a poptávky vystupují jazykové otázky do popředí i ve sféře oběhu, a to zejména v obchodě a v reklamě. Jazykové potřeby obchodu vyplývají třeba již jen ze skutečnosti, že v NSR bylo v roce 1955 na 350 000 ochranných značek, které všechny musely být nějak pojmenovány nebo označeny. Příznačné jsou právě v tomto ohledu v NSR četné procesy týkající se jazykových otázek — pro naše poměry naprosto neobvyklé — při nichž se často předpokládají lingvistické expertízy.

Do roku 1961 se v obou částech Německa používalo tzv. DIN-Normen, vypracovávaných v Německém výboru pro normování (Deutscher Normenausschuss, zkr. DNA). Vlivem známých politických událostí došlo v roce 1961 k rozdělení německých normovacích výborů. V západním Berlíně sídlí DNA, instituce založená v r. 1917, zatímco v NDR se od r. 1961 začíná normovat samostatně s přihlédnutím k normalizaci zemí RVHP. I když oba normovací výbory budou přihlížet k mezinárodní standardizaci podle zásad ISO/TC/37, pracují a zřejmě v dohledné budoucnosti budou pracovat izolovaně. Můžeme zde tedy očekávat různý vývoj normalizační praxe, protože rozsah a charakter normování v NSR a v NDR je zcela odlišný. Zde mohou nastat diferenciace tvorby terminologie, které by v případě dlouhodobějšího paralelního vývoje mohly vést snad i ke kvalitativním změnám jazykového charakteru.

Německý výbor pro normování dnes pracuje v terminologické a normalizační činnosti na základě Zásad pro pojmenovávání, které byly vydány komisí ISO/TC/37. Pro německou oblast byl v březnu 1953 vydán návrh příslušné normy (Norm-Entwurf 2330), modifikovaný v tzv. Vornorm 2330 v září 1957

³² L. Weisgerber tvrdí, „...dass die Techniker vielfach den Kernproblemen nähergekommen sind als die Sprachforscher“ (*Die Muttersprache im Aufbau unserer Kultur*, Düsseldorf 1957, s. 102).

a přijatý v červenci 1961 jako tzv. Vollnorm 2330 pod názvem „Begriffe und Benennungen Allgemeine Grundsätze“ (DK 001.4, dále jen Zásady). Chtěl bych si všimnout těchto Zásad, které – pokud je mi známo – nebyly v ČSSR dosud komentovány.³³

Podstatná část Zásad se týká základních otázek vztahu jazyka a myšlení modifikovaných na praktické potřeby normalizační terminologické práce. V popředí je pojem. Vychází se z téze, že slovo nepojmenovává věc přímo. Předpokládá se trojice věc – pojem – slovo. Pojem „pojem“ se v Zásadách nedefinuje, nýbrž jen charakterizuje, a to jako „jednotka myšlení (Denkeinheit), v níž jsou podchyceny vlastnosti a souvislosti předmětů“. Tyto vlastnosti a souvislosti se nazývají znaky pojmu. Předměty mohou být materiální a imateriální. Pojem je vyjádřen pojmenováním. Doporučuje se používat „pojmenování“ a „termín“ jako synonyma. Pojmenováním může být též i jiný prostředek než slovo nebo sdružené pojmenování, např. grafický znak. Obsah pojmu se definuje jako „souhrn jeho znaků“. Zjišťuje se a stanovuje se definicí, jichž může být několik druhů. Co se týče změn v obsahu pojmu, jež jak známo vedou často k alogické slovotvorné motivaci, k inadekvátosti termínu, zaujímají Zásady jednoznačné stanovisko: změni-li se obsah pojmu, je třeba nové definice – a nového pojmenování. Tímto ustanovením Zásady tedy kodifikují tendenci vytvářet průzračné termíny, zatímco na druhé straně – jak budeme vidět v dalším – podporují tendenci vedoucí k značkovosti termínu.

Zvláštní pozornost věnují Zásady souvislostem mezi pojmy a dále pojmovým systémům. Vychází se ze skutečnosti, že pojmy (a tudíž i termíny) se nevyskytují izolovaně, nýbrž v souvislostech. Vedle běžného řazení pojmů na nadřazené a podřazené se tyto souvislosti spatřují v tzv. Begriffsleitern,³⁴ v nichž pojmy podřazené jsou vytvářeny množením omezují-

³³ Anglické „Zásady“ – *Recommendations for the Selection, Formation and Definition of Technical Terms*, British Standards Institution, 1963, komentoval M. Roudný, ČSTČ 3, 1964, 316–318.

³⁴ O nich u nás psal F. Lang, *O některých otázkách názvosloví*, v: ČSTČ 1963, v českém překl. M. Roudného. M. Roudný zde již používá českých ekvivalentů k základním termínům. Protože se v současné době projednává návrh českých ekvivalentů k *Begriffsleiter*, *Begriffsreihe*, *Bestandleiter* a *Bestandreihe*, a konečné výsledky ještě nebyly předloženy veřejnosti, používám v dalším nepřeložených termínů německých.

cích znaků; např. k jednomu nadřazenému pojmu Maschine patří 1. podřazený pojem Werkzeugmaschine, 2. Schleifmaschine, 3. Gewindeschleifmaschine, 4. Trapezgewinde-Schleifmaschine. Jak ukazuje přechod od Werkzeugmaschine k Schleifmaschine, nepředpokládá se mechanické přiřazování znaků. Tzv. Begriffsreihen vznikají pod společným nadřazeným pojmem z pojmů stejného, podřazeného stupně, a sice tak, že jednotlivé pojmy jsou vzájemně diferencovány variacemi znaků. Tak patří k nadřazenému pojmu Werkzeugmaschine podřazené pojmy stejné úrovně Schleifmaschine, Bohrmaschine, Fräsmaschine aj. Vztahy mezi pojmy v tzv. Begriffsleitern jsou tedy vztahy subordinace, vztahy mezi pojmy v tzv. Begriffsreihen jsou vztahy koordinace. Za pojmový systém se pokládají Begriffsleitern, při nichž je každý stupeň rozšířen v pojmové řadě. K vyznačení souvislosti mezi pojmy a k vyznačení pojmových systémů se doporučuje používat desetinného třídění. Od Begriffsleitern a Begriffsreihen se diferencují tzv. Bestandsleitern (dělení určitého celku na menší jednotky, např. stát, kraj, okres) a Bestandsreihen (dělení určitého celku na různorodé díly — auto, karosérie, motor, šasi). V německé lingvistické literatuře nebyl — pokud je mi známo — dosud učiněn pokus, spojit tuto problematiku pojmových systémů v terminologii s Wartburgovými a Halligovými „Begriffssysteme“, které autoři pro II. díl „věda a technika“ své knihy jak známo nevypracovali.³⁵

Zásady věnují značnou pozornost omezujícím znakům, s jejichž pomocí se v německém odborném kompozitu tradičně tvoří nové termíny. Rozeznávají se inherentní a adherentní znaky, dále znaky původu a znaky účelu. Uvádí se pořadí přednosti při využívání omezujících znaků. Doporučují se především inherentní znaky, a mezi nimi především znaky týkající se formy, velikosti a funkcí na úkor znaků vyjadřujících např. použitý materiál, protože materiál se často mění (Trinkgläser bývají z papíru). Nedoporučuje se používat znaků poukazujících na oblast využití výrobku, protože „mohou vzniknout hospodářské nevýhody, nevyužívá-li se jiných možností využití (výrobku)“. Nedoporučuje se používat jména vynálezce (ovšem: Wankelmotor!). Tato doporučení či nedoporučení omezujících znaků výrazně poukazují na zaměření Zásad: sleduje se především praktické využití termínu, a to nejen v technologickém procesu, ale i ve sféře oběhu.

³⁵ *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie*, Berlin 1963.

V Zásadách se doporučuje dalekosáhlá unifikace způsobů tvoření slov v terminologii, a to nejen v národním, ale i v mezinárodním měřítku. Cílem je dosáhnout stejných pojmenovacích postupů při pojmenovávání stejných pojmů, vyloučit zvláštnosti, resp. alogičnosti slovotvorné motivace, podmíněné různým chápáním designátu. Proto se také doporučuje kalkování, které má přispět k dodržení vnitřní a vnější formy termínu v mezinárodním měřítku. Proto také Zásady zaujímají stanovisko k puristickým tendencím, i když je to stanovisko opatrné: „Je třeba odmítnout, aby se cizí slova zněmovala za každou cenu.“

Podstatná část Zásad se týká formy termínu. Termínem může být neodvozené slovo, odvozené slovo nebo sdružené pojmenování. Zkracování slov se pokládá za způsob tvoření termínů, při němž se stanovují stupně krácení vycházející z předpokladu, že termínem se podává zkrácená definice termínu. Podle toho představuje sdružené pojmenování buď úplnou, nebo jen částečně zkrácenou definici, kompozitum je dalším stupněm krácení, zatímco slovo odvozené je nejkratší formou pojmenování. Doporučuje se používat těchto různých stupňů krácení pro různé účely: sdružené pojmenování má mít přednost při pojmenovávání pojmů nových, zatímco pojmy ustálené, známé mají nebo mohou být pojmenovány slovem odvozeným.

Zásady uvádějí přehled nejobvyklejších prostředků tvoření slov v terminologii. Pozoruhodné je, že k běžným prostředkům tvoření termínů se počítají též zkratky a tzv. neslovní, nejazykové elementy: *OH-Gruppe*, *I-Stahl*. Tento způsob tvoření termínů je v praxi normalizace německé terminologie a v odborném jazyce dalekosáhle vyvinut.³⁶ Symboly a číslice přejímají funkce celých termínů, a to i termínů normovaných. Tak se pojmenovávají např. různé druhy oceli označeními, která se skládají z cifer a zkratk, např. 13 CR MO 14 (DIN 17006).

³⁶ Zásady předpokládají, že zkratka, zkratkové slovo, symbol nebo číslice aj. se používá buď jako samostatná jednotka, jako simplex, dále pak jako určující člen v kompozitu. V německé morfologii dosud nebyl popsán typ kompozita, jehož základním slovem je zkratka. Upozornil jsem na takový typ v práci *Deutsche Terminologie auf dem Gebiet der Landwirtschaft*, Göttingen 1964 (habil.), dále v: *Muttersprache* 1964/11. s. 339: eine „Voll-AK“ je zkrácená forma za „volleistungsfähige Arbeitskraft“. V r. 1965 byl tento typ zjištěn též ve výzkumném úkolu „Aktueller Wortschatz“, a to zejména v terminologii politické (typ Adenauer-CDU aj.).

Taková pojmenování se snadno zařazují do požadovaného systému, snadno se píší, snadno se vyslovují: 13 kromě 14. Symbole vyjadřují vlastnosti produktu, způsoby balení, dodávání a vůbec různé technické parametry. Tímto způsobem Zásady kodifikují tendence značkovosti termínů.

Snažil jsem se poukázat na některé aspekty německých Zásad pro normalizaci terminologie, oboru, který termín pokládá nejen za prostředek vědecké a technické komunikace, ale i za předmět techniky. Podle O. Kienzle³⁷ je norma „jediné řešení opakujícího se úkolu“. Normalizace terminologie má 1) zpřesnit dorozumění, 2) zabránit nedorozumění. „Nejde jen o to,“ říká prof. T r o s t, „aby slovo *a* označovalo věc *A*, nýbrž také i o to, aby věc *A* byla označována jen slovem *a*.“

Zásady DNA mají však být jen zásadami, nikoli metodou nebo návodem k praktickému tvoření terminologie. Tato metoda se teprve bude vypracovávat (DIN 2330, s. 14). To znamená, že v nich nenacházíme řadu hledisek, která pro normalizaci terminologie mají prvořadý význam. Tak zde především není řešena otázka terminologických synonym. Afunkčnost terminologického synonyma bývá po registraci a specifikaci pojmů prvním – a nejsložitějším – krokem normalizace terminologie. Zatímco o afunkčnosti odborného synonyma bylo již napsáno v německé terminologické literatuře poměrně mnoho, je málo známo o využívání synonym, především dublet, v tvorbě termínů, i když jde o jev, který je v normalizační praxi běžný (*Erde – Boden* aj.). Do metodiky bude náležet i celý komplex požadavků, které jsou na termín z nejrůznějších hledisek kladeny. Jmenujme alespoň požadavek týkající se formálního vyjádření: stručnost, snadná vyslovitelnost, odlišitelnost; týkající se vztahu mezi formálním vyjádřením a pojmovým obsahem: jednoznačnost, průzračnost; týkající se pojmového obsahu: přesnost, účelnost; týkající se postavení termínu v struktuře jazyka: nosnost; týkající se požadavků kladených na termín v reklamě: polarizace nebo tzv. Merkhilfe aj. Nebyl dosud – pokud je mi známo – vysloven požadavek, aby termín byl schopen zkracování, tj. aby vedle terminologického systému vytvořeného z termínů, mohl být současně vytvářen obdobný terminologický systém synonymní, a to zkratkový, i když takové příklady jsou již doložitelné. Termín jistě nemůže vyhovět všem těmto požadavkům, které normalizace terminologie utilitaristicky klade.

³⁷ Vom Wesen der Normen, v: Studium Generale, VI/1953.

Normalizace terminologie v němčině je ovšem jen částečným normativním zásahem do odborného jazyka, týká se dosud nevelkého počtu slov. Normalizováno je v DNA dosud něco přes 5000 slov, což je sice počet vyšší, než je např. udávaný počet slov aktivního slovníku průměrně vzdělaného Němce, na druhé straně však je třeba počítat s tím, že terminologie jednotlivých oborů bývají velmi rozsáhlé. Tak se např. odborný slovní fond elektrotechniky odhaduje na 50 tis. termínů. Při dnešním zpracování Grimmova slovníku (Deutsches Wörterbuch) se vychází z předpokladu, že odborný slovní fond němčiny představuje asi 1 milión slov. Důležitost normalizace terminologie tedy nespočívá v kvantitě, nýbrž především v kvalitativním normativním zásahu do slovního fondu odborného jazyka, v naznačení možnosti jeho unifikace, příp. i formalizace. Poměry v odborném jazyce jsou však — mimo několik málo oborů s formalizovaným jazykem — zcela jiné, než jak si je často představuje normalizátor. Termíny staré vědy, z hlediska jejich vznikové motivace a z hlediska dnešního stavu poznání, bývají alogické, inadequate, tj. nejednoznačné, neprůzračné, nepřesné, přesto však plní svou funkci ve vědecké a technické komunikaci, protože jejich terminologická platnost nespočívá v jejich slovo-tvorné motivaci, nýbrž v jejich postavení a protikladnosti v terminologickém systému. Svědčí o tom např. diskuse o termínech „východ, západ slunce (měsíce)“, které ve své slovo-tvorné motivaci vycházejí z předkeplerovského stavu poznání, a přesto o jejich platnosti v dnešním terminologickém systému astronomie nikdo nepochybuje. Odpověď na otázku, zda a jak dnešní německý jazyk plní svou funkci ve vědecké a technické komunikaci, není jednoznačná. Svědčí o tom i práce o jazyku ve vědě a v technice, jež napsali vynikající němečtí vědci — nelingvisté, např. fysik Gerlach nebo nositelé Nobelovy ceny W. Heisenberg nebo C. F. v. Weizsäcker. Této problematice bude věnován jiný příspěvek.

K NIEKTORÝM ZÁKLADNÝM ONOMASTICKÝM TERMÍNOM

359
5-21

Ladislav Dvořák

IV. medzinárodný sjazd slavistov, ktorý sa konal r. 1958 v Moskve, bol neobyčajne podnetný pre rozvinutie sústavnej práce na poli slovanskej jazykovednej a onomastickej terminológie. Podľa návrhu na zjednotenie a normovanie slovanskej jazykovednej terminológie, predneseného na tomto kongrese, sa v uplynulých rokoch sústavne pripravuje slovník základnej slovanskej jazykovednej terminológie (s pribratím termínov niektorých iných svetových jazykov).¹ Tento návrh bol zároveň podnetom pre začatie prác na slovanskej onomastickej terminológii, ako sa na tom uzniesla I. slavistická onomastická konferencia v Krakove r. 1959.² Aj práce na slovanskej onomastickej terminológii už značne pokročili najmä zásluhou českých onomastikov, ktorí sa jej dosiaľ najviac venovali. Pritom však je tu stále dosť problémov, a to dokonca aj pri niektorých základných onomastických termínoch. My sa v tomto príspevku chceme dotknúť termínu *vlastné meno* a ďalej termínov *meno*, *názov* a *pomenovanie*, s ktorými sa stretávame pri označovaní jednotlivých druhov vlastných mien. Presnejšie vymedzenie týchto termínov je v onomastike ako osobitnej disciplíne pre vedecké štúdium vlastných mien³ veľmi potrebné, najmä ak berieme do úvahy skutočnosť, že práce na zjednotení a normovaní slovanskej onomastickej terminológie prechádzajú pomaly do záverečnej fázy.

Vlastné mená (propriá) sa vydeľujú ako jedna skupina podstatných mien popri všeobecných podstatných menách. Pri bežnom používaní termínov pre obe skupiny pomenovaní mien je istý rozdiel. Na označenie mien, ktoré sa vzťahujú na ur-

¹ O postupe prác informujú zprávy J. Horeckého a J. Ružičku o jednotlivých pracovných poradách Medzinárodnej terminologickej komisie (jazykovednej sekcie) pri Medzinárodnom komitáte slavistov (na stránkach Československého terminologického časopisu a Slovenskej reči).

² Pozri V. Blanár, *K príprave súpisu slovanskej onomastickej terminológie*, ČSTČ 1, 1962, 278–287.

³ Termín *onomastika* sa používa rozdielne, takže ani jeho používanie nie je ešte ustálené. Pozri J. Svoboda, *K slovanské onomastické terminológii*, Slawische Namenforschung (sborník), Berlín 1963, 261.

čitý a jedinečný predmet, sa obvykle používa termín *vlastné mená*. Na označenie mien, ktoré sa môžu vzťahovať na ktorýkoľvek predmet toho istého druhu, sa bežne používa termín *všeobecné podstatné mená*. Zriedkavejšie sa používajú termíny *vlastné podstatné meno* a *všeobecné meno*. Termín *vlastné podstatné meno* sa síce uvádza v Základnej jazykovednej terminológii (súpis základnej slovenskej jazykovednej terminológie pre školskú prax)⁴ a v Súpise základných jazykovedných termínov (heslár základnej českej a slovenskej jazykovednej terminológie; slúži ako podklad pre stanovenie ekvivalentov v jednotlivých slovanských jazykoch),⁵ ale v bežnej praxi sa najčastejšie stretávame len s termínom *vlastné meno*, kým podoba *vlastné podstatné meno* sa vyskytuje skôr len v osobitných prípadoch.⁶ Možnosť používať termín *vlastné podstatné meno* (príp. aj *všeobecné meno*) namiesto presnejšieho termínu *vlastné podstatné meno* (*všeobecné podstatné meno*) nesporne súvisí s tým, že rozdiel medzi všeobecnými a vlastnými menami sa týka len podstatných mien,⁷ takže skutočnosť, že ide o podstatné mená, nie je tu nevyhnutné osobitne vyznačovať. Na mieste je pritom otázka, prečo sa na jednej strane prevažne používa termín *vlastné mená* (zriedkavejšie *vlastné podstatné mená*), kým na druhej strane skôr termín *všeobecné podstatné mená* (menej *všeobecné mená*), hoci sú tu možnosti na rovnaké používanie oboch termínov. Zdá sa, že tu ide najskôr len o istý zvyk, spôsob používania oboch týchto termínov.

Termínov *vlastné meno* a *vlastné podstatné meno* sa dotkol P. Baláž, ktorý hovorí, že termín *vlastné podstatné meno* je presnejší.⁸ Ak však berieme do úvahy, že rozdiel medzi všeobecnými a vlastnými menami sa týka len podstatných mien, potom možno termín *vlastné meno* pokladať za rovnako presný

⁴ Základná jazykovedná terminológia, Bratislava 1952, 16.

⁵ *Súpis základných jazykovedných termínů* (s paralelným slovenským a ruským názvom), Praha 1962 (rozmn.), kap. V, § 2.

⁶ Napr. *všeobecné a vlastné podstatné mená* (Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966, 65; pri spojení termínu *všeobecné podstatné meno* a *vlastné meno*).

⁷ Pozri L. Dvoň, *K otázke termínov „všeobecné“ a „vlastné prívlastňovacie prídavné mená“*, SON 9, 1961, 153–156.

⁸ Pozri P. B. (= P. Baláž), *Za spresnenie pojmov v jazykovej výchove*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 1957, 173.

ako termín *vlastné podstatné meno*. V samotnej praxi sa pri používaní podoby *vlastné meno* namiesto podoby *vlastné podstatné meno* nestretávame s nijakými ťažkosťami.

Popri podobe *vlastné meno* a *vlastné podstatné meno* sa niekedy stretávame s podobou *vlastné substantívum*. V uvedenom Súpise základných jazykovedných termínov sa na prvom mieste uvádza práve podoba *vlastné substantívum*; v zátvorke nasleduje termín *podstatné meno*, čo znamená, že sa môže používať termín *vlastné substantívum* alebo *vlastné podstatné meno*. Podobne sa v tomto súpise uvádza termín *všeobecné substantívum* (*podstatné meno*). Pretože sa v tomto súpise samotné slovo *substantívum* uvádza na prvom mieste pred termínom *podstatné meno* a aj pri iných termínoch pre jednotlivé druhy podstatných mien je na prvom mieste termín *substantívum*, možno usudzovať, že sa tu dáva prednosť výrazu *substantívum* pred výrazom *podstatné meno*. Ide tu zrejme o dôslednejšiu internacionalizáciu slovanskej jazykovednej terminológie.⁹ Termín *vlastné substantívum* používa napr. v názve svojho článku F. Trávníček, hoci v článku už používa popri termíne *vlastné substantívum* aj termín *vlastné meno*.¹⁰ V slovenskej jazykovednej literatúre sa s termínom *vlastné substantívum* prakticky ani nestretávame. Ak vychádzame z miery používania uvedených termínov, potom existuje takéto poradie podľa stupňa výskytu (od najpoužívaniejšieho k najmenej používanému): *vlastné meno*, *vlastné podstatné meno*, *vlastné substantívum*. Existuje ešte výraz, cudzí termín *proprium*; ten sa vcelku len veľmi málo používa, takže z hľadiska frekvenčného má asi rovnaké postavenie ako termín *vlastné substantívum*. Pravda, pre presnejšie zistenie miery používania týchto termínov by bola potrebná excerpcia väčšieho počtu jazykovedných prác.

Všimnime si ďalej termín *vlastný názov*, v ktorom namiesto slova *meno* je výraz *názov*. V Pravidlách českého pravopisu

⁹ Pozri napr. príspevok A. V. Isačenka v *Izvestijach Akademii nauk SSSR* 20, 1961, č. 1, str. 44–53 alebo v zborníku *Slavianska lingvistična terminologija*, Sofija 1962, 19–25 (slovenský preklad v ČSTČ 3, 1964, 257–264). Podobné tendencie sa dnes prejavujú aj inde. Pozri môj referát *Príspevky o jazykovednej terminológii v Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university*, ČSTČ 5, 1966, 121.

¹⁰ F. Trávníček, *Vlastní substantiva*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 7, Řada jazykovědná (A) č. 6, 1958, str. 5–9; *Několikaslovná vlastní jména*, Slovo a slovesnost 21, 1960, 96.

sa robí rozdiel medzi vlastnými menami a vlastnými názvami. Pod vlastnými menami sa rozumejú mená, ktoré nemajú osebe druhový význam, ale označujú určitú jednotlivinu vnútri daného druhu, kým pod vlastnými názvami treba rozumieť pomenovania, ktoré svojou podstatou označujú druh, všeobecninu a iba zastupujú pravé vlastné mená. S takýmto rozlišovaním vlastných mien a vlastných názvov nesúhlasí V. Blanár.¹¹ Ak by sme však prijali rozlišovanie medzi vlastnými menami a vlastnými názvami, ako sa to podáva v českých Pravidlách, potom by sme mali mať aj osobitný zhrnujúci názov pre vlastné mená a vlastné názvy. (Vlastné mená predstavujú totiž len časť vlastných mien v staršom vymedzení ako protiklad všeobecných podstatných mien.) Mohol by to byť napr. termín *vlastné pomenovania*, ktorý použil M. Dokulil v príspevku o zásadách českého pravopisu.¹²

Teraz prejdeme k používaniu termínov *meno*, *názov* a *pomenovanie* pri označovaní jednotlivých druhov vlastných mien a či vlastných pomenovaní. J. Svoboda v poznámkach k súpisu

¹¹ Pozri V. Blanár, *Využitie jazykových prostriedkov v rozličných sústavách slovanských osobných mien*, Slawische Namenforschung (sborník), Berlin 1963, 211. Autor píše: „Motivovanie vecného vzťahu jazykovým významom mena má v dejinách osobného pomenovania svoj vlastný vývin. Celkove možno zistiť ustupujúcu tendenciu motivovanosti vlastných mien jazykovým významom. Jasne to potvrdzuje úradné pomenovanie osôb. Keď sa dnes pri tvorení nových vlastných mien často používajú slová alebo spojenia slov, ktoré ináč slúžia ako všeobecné (porov. *Ústav slovenského jazyka, Banské projekty* a i.). taký prípad nie je v oblasti vlastných mien ničím osobitným ani novým. V procese vzniku vlastných mien bol obvyklý práve takýto postup, v ďalšom vývine sa však často pozmenil vzťah medzi pomenovanou vecou, jej menom a jazykovým významom mena. Hlavnou, ale nie jedinou príčinou tu bola identifikačná funkcia vlastného mena. Z uvedených dôvodov nepokladáme v Pravidlách českého pravopisu (Praha 1957, 60 n.) za odôvodnené terminologické odlíšenie vlastných názvov (ako ‚pomenovaní, ktoré svojou podstatou označujú druh, všeobecninu a iba zastupujú pravé vlastné mená‘, napr. *Hlahol, Družba, Československá akademie věd, Matice česká*) od vlastných mien (‚ktoré nemajú osebe druhový význam, ale len označujú určitú jednotlivinu vnútri daného druhu‘, napr. *Ela, Čapek, Benešov* a pod.).“

¹² Pozri M. Dokulil, *K diskusi o zásadách našeho pravopisu*, Slovo a slovesnost 21, 1960, 275.

slovanskej onomastickej terminológii hovorí, že treba uvážiť, ako sa terminologicky využívajú významovo blízke slová *meno*, *názov* a *pomenovanie* a príslušné ekvivalenty v ostatných jazykoch.¹³ Tejto otázky sa dotýka aj M. Karaš.¹⁴ Konštatuje, že termíny *názov* a *meno* (v poľštine *nazwa* a *imię*) sa v poľštine používajú veľmi rozlične. V niektorých prácach sa pod názvami rozumejú miestne názvy, kým pod menami sa rozumejú osobné mená. V iných prácach sa termín *názov* používa na označenie oboch skupín mien ako nadradený výraz, kým termín *meno* len na označenie niektorej z týchto skupín. Zo slovenských onomastikov sa svojho času čiastočne dotkol tejto otázky R. Krajčovič vo svojom návrhu terminológii a klasifikácii miestnych názvov.¹⁵ Autor tu používa termín *názov*, a nie *meno*. Výslovne hovorí, že z doterajšieho terminologického systému vylučuje termín *miestne meno*. To ukazuje na obmedzenie možnosti v používaní termínu *meno*.

Nazdávame sa, že bude užitočné pozrieť sa v tejto súvislosti na stav v používaní termínov *meno*, *názov* a *pomenovanie* pri označovaní jednotlivých druhov vlastných mien v našej staršej a súčasnej gramatickej a inej jazykovednej literatúre. Vychádzame pritom z konštatácie V. Blanára, že samotný materiál onomastiky má najužší vzťah k jazykovede, a z jeho myšlienky, že onomastická terminológia sa má opierať o jestvujúcu jazykovednú terminológiu. Podľa autora „pre totožné pojmy sa musia používať rovnaké termíny a pri normovaní onomastických termínov treba vychádzať zo všeobecných zásad predovšetkým jazykovednej terminológii.“¹⁶ Takýto postup je odôvodnený tým viac, ak sa onomastika chápe ako jazykovedná disciplína. Všimnime si bližšie používanie termínov *meno*, *názov* a *pomenovanie* v jednotlivých príručkách.

S. Czambel¹⁷ používa ešte prevažne termín *mená*. S termí-

¹³ J. Svoboda, c. m., 262.

¹⁴ M. Karaš, *Uwagi o terminologii onomastycznej*, Slawische Namenforschung (sborník), Berlin 1963, 282.

¹⁵ R. Krajčovič, *Zo sovietskej toponomastiky*, Sovětská jazykověda, 4, 1954, 375–376.

¹⁶ V. Blanár, *K príprave súpisu slovanskej onomastickej terminológii*, 279.

¹⁷ S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Martin 1902, 271–280. Tak aj v 2. vyd. z r. 1915 (str. 279–287) a v 3. vyd. z r. 1919 (str. 242–249).

nom *názov* stretávame sa u neho len pri tzv. „úradne užívaných názvoch“ a pri názvoch spisov a časopisov. Podobne prevažne používa termín *meno* aj J. Damborský.¹⁸ Zriedkavejšie používa termín *názov*. Hovorí o názvoch kultúrnych budov, mostov, prieplavov, ďalej vzdelanostných, spoločenských a hospodárskych spolkov a ústavov, ako aj spisov, časopisov, skladieb, výtvorov umeleckých a modlitieb. V pripojenej poznámke na str. 94 hovorí ešte osobitne o názvoch úradov a úradníkov; z pripojenia výrazu úradníci k výrazu úrady vzniká neobvyklé vyjadrenie „názvy úradníkov“, t. j. použitie termínu *názov* pri mene osoby.

Prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu¹⁹ používa zväčša termín *meno*; pri knihách, skladbách, umeleckých dielach, časopisoch a modlitbách sa hovorí o tituloch. Podobný stav sa zachováva aj v ďalších Pravidlách z r. 1940.²⁰ Tu sa však už stretávame aj s termínmi *názov* a *pomenovanie*. Termín *názov* sa tu používa v tom prípade, ak ide o vlastné mená skladajúce sa z prídavného a podstatného mena (napr. *Dolný Kubín*, *Malá Ázia*); výraz *pomenovanie* je použitý v termíne *niekoľkoslovné pomenovania*. J. Orlovský a L. Arany²¹ používajú zas trochu odlišne všetky uvedené termíny. Najčastejšie hovoria o menách: krstných menách, menách pohanských bohov a bohýň, menách 12 znamení nebeských vo zvieratníku, menách hviezd, súhvezdí a planét, menách zvierat, zemepisných menách (jednotlivých svetadielov, krajín, území, stolíc, krajov, miest, mestiečiek atď.), menách sviatkov, menách chotárnych atď. Na rozdiel od Pravidiel z r. 1940 nehovorí sa tu o názvoch, ale o menách zložených z prídavných a podstatných mien. Podobne ako v Pravidlách sa tu hovorí o tituloch kníh, časopisov, umeleckých diel, skladieb, modlitieb. Termín *názov* sa vyskytuje ešte v štyroch bodoch, kde sa hovorí o názvoch, značkách áut, motocyklov, traktorov, šijacích strojov, rádii, o názvoch rozličných dobročinných akcií, dôležitých listín, zákonov a o názvoch spojených veľmocí. V troch bodoch sa používa termín *pomenovanie*: pomenovanie politických strán alebo orgánov,

¹⁸ J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy* I, 5. vyd., Nitra 1930, 91–95.

¹⁹ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1931, 13–16.

²⁰ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1940, 2–17.

²¹ J. Orlovský – L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 63–67.

pomenovanie druhov hydiny, pomenovanie cigariet, cigár. Termíny *názov* a *pomenovanie* sa tu používajú zväčša v tých prípadoch, ktoré nie sú prevzaté z Pravidiel z r. 1940. B. Letz²² v rámci vlastných mien hovorí zväčša o menách, jedine popri termíne *pomiestne mená* používa v zátvorke termín *chotárne názvy*. Popri vlastných menách tento autor uvádza tzv. *názvové nominatívy*. Tu používa termín *názov*: názvy spolkov, spoločností, ustanovizní, úradov, kníh, časopisov a novín a v poznámke hovorí o názvoch rozličných vecí, napr. áut, hotelov, cigariet.

V. Blanár vo svojej knižnej práci²³ používa zväčša termín *mená*. Pri osobných menách uvádza však „názvy ako prejavy úcty“ (*Ukrižovaný, Vykupiteľ, Orodovnica*). V iných prípadoch striedavo hovorí o menách alebo názvoch, napr. *pomiestne názvy* (str. 19), ale i *pomiestne mená* (str. 22, 31, 32 a inde), *mená* iných jednotlivostí (19), ale ďalej sa hovorí o názvoch jednotlivostí (tamže). Aj v inej svojej práci — v štúdiu o množnom čísle²⁴ — Blanár používa striedavo termíny *meno* a *názov*. Tak napr. na str. 90 hovorí o geografických názvoch, ale na str. 91 alebo 96 o geografických menách; podobne na str. 91 sa hovorí o pomiestnych názvoch, ale na str. 95 o pomiestnych menách atď.

S vyhranenejším používaním uvedených termínov sa stretávame v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 a v nasledujúcich vydaniach.²⁵ Pri vlastných menách ľudí a živých bytostí sa tu používa iba termín *meno* (*mená*), pri ostatných vlastných menách (menách vecí) sa používajú termíny *názov* a *pomenovanie*. Prevažuje pritom termín *názov*; termín *pomenovanie* je v týchto prípadoch: pomenovania významných dejinných udalostí, pomenovania jedinečných (najmä najvyšších) úradov, verejných inštitúcií, ústavov, knižníc, múzeí, súdov, divadiel, nemocníc, škôl a pod. Vzápätí sa tu však hovorí aj o názvoch úradov, škôl a podobne. Vcelku možno povedať, že

²² B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 82–83.

²³ V. Blanár, *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*, Bratislava 1950, 18–19.

²⁴ V. Blanár, *Kategória množného čísla*, Jazykovedný sborník 4, 1950, 89–99.

²⁵ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953, 48–53. V najnovšom, 6. vyd. z r. 1965 na str. 59–64.

pri vlastných menách osôb sa tu používa termín *meno*, pri vlastných menách vecí termín *názov*.

V Slovenskej gramatike sa hovorí o zemepisných názvoch hôr, riek, štátov, krajín, krajov, nebeských telies, miestnych a pomiestnych názvoch, ďalej o menách osôb a živých bytostí, osobných menách a priezviskách, menách národov, obyvateľov, obcí, krajov, kmeňov, rodových menách, menách zvierat, ale aj o menách sviatkov, inštitúcií, spolkov, podnikov, časopisov, kníh.²⁶

F. Miko v zásade používa termíny *meno* a *názov* podľa stavu v Pravidielach z r. 1953.²⁷

V Základnej jazykovednej terminológii²⁸ nie je terminológia jednotlivých druhov vlastných mien spracovaná v dostačujúcej miere. Máme tu zväčša len termíny, ktoré sa týkajú mien osôb. Sú to termíny *vlastné podstatné meno*, *proprium*; *národné podstatné meno*, *obyvateľské podstatné meno*, *priezvisko*, *prezývka*, *živé meno*, *osobné*, *krstné meno*, *miestne podstatné meno*, *pomiestne podstatné meno*.

Ako vidíme z podaného prehľadu, je značné kolísanie pri používaní termínov *meno*, *názov* a *pomenovanie*. Pri všetkej pestrosti predsa tu však možno pozorovať istú tendenciu, prejavujúcu sa trochu výraznejšie najmä v posledných prácach. Termín *meno* sa začína používať čoraz sústavnejšie len na označenie ľudí a živých bytostí, kým na označenie vecí sa stále viac používa termín *názov*. Termín *názov* tu postupne vytláča termín *meno*. Kým u Czambľa prevyšoval ešte pri vlastných menách termín *meno* (v označeniach jednotlivých druhov vlastných mien), v najnovších príručkách prevyšuje už skôr termín *názov*, resp. ustalať sa spomenuté diferencované používanie termínov *meno* a *názov*. Proti používaniu termínu *meno* pri miestnych názvoch je R. Krajčovič, o čom sme hovorili vyššie. Možno tiež pripomenúť, že používanie termínu *meno* pri niektorých druhoch vlastných mien nie je obvyklé. Napr. v Slovenskej gramatike, ako sme uviedli, sa hovorí o menách časopisov alebo kníh. Avšak bežne sa hovorí o názvoch časopisov

²⁶ E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin 1963, 55. Tak aj v 2. a 3. vyd. z r. 1954 a 1955 (na str. 91–92) a v 4. vyd. (Bratislava 1963) na str. 102.

²⁷ Pozri F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 64–67. Vybočuje iba prípad „názov Prešovčan“ na str. 67.

²⁸ *Základná jazykovedná terminológia*, 16.

alebo kníh, resp. názve časopisu, knihy, zborníka atď. Podobne v bežnej praxi sa hovorí o názvoch inštitúcií, spolkov, organizácií atď., a nie o ich menách.

Prieskum používania termínov *meno*, *názov* a *pomenovanie* v jazykovednej literatúre možno využiť pri uštalovaní týchto termínov v slovenskej onomastickej terminológii. Termínmi *meno* a *názov* by sa postihoval rozdiel medzi menami ľudí a živých bytostí a názvami vecí. Aj termín *pomenovanie* by sa mohol v onomastike používať podobne, ako sa začína používať v jazykovednej terminológii.²⁹ Takýmto používaním termínov *meno*, *názov* a *pomenovanie* sa dosiahne jednak spätosť onomastickej terminológie s jazykovednou terminológiou, jednak ustálenie týchto termínov, čo je vlastným cieľom práce na slovenskej onomastickej terminológii.

²⁹ K tomu pozri K. Horálek, *K theorii pojmenování*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 14 n.

KONFRONTACE NÁZVOSLOVÍ KYSELIN A ZÁSAD V ČEŠTINĚ A RUŠTINĚ

Miroslav Mervart

Po člancích *Obecné zásady tvorby názvů anorganických sloučenin v češtině a ruštině* a *Konfrontace názvosloví kysličníků v češtině a ruštině*¹ je třeba věnovat se i názvům kyselin a zásad.

V anorganické chemii rozeznáváme z hlediska názvosloví dvě skupiny kyselin: *bezokysličené* — бескислородные a *kysličené* — кислородсодержащие nebo кислородные. U kyselin bezkyslíkatých jde o sloučeniny nekovů s vodíkem, v kyslíkatých kyselinách je kromě nekovu a vodíku ještě kyslík. Názvosloví těchto kyselin je v obou jazycích u každé ze skupin odlišné, a proto je třeba probírat každou skupinu zvlášť.

1. Bezokysličené kyseliny

Ruské názvy bezkyslíkatých kyselin se v podstatě vůbec neliší od názvů českých, o čemž se snadno přesvědčíme z tabulky, v níž kromě vzorce uvádím latinský, český a ruský název kyseliny.

Vzorec	Latinsky	Česky	Ruský
HCl	acidum hydrochloricum	kyselina chlorovodíková	хлористоводородная кислота
H ₂ S	acidum hydrosulfuricum	kyselina sirovodíková	сероводородная кислота
HSCN	acidum thiocyanicum	kyselina rodanovodíková	роданистоводородная кислота
HCN	acidum hydrocyanicum	kyselina kyanovodíková	цианистоводородная кислота
HN ₃	acidum hydronitricum	kyselina dusíkovodíková	азотистоводородная кислота

Při konfrontaci českých a ruských názvů kyselin at' bezkyslíkatých nebo kyslíkatých si nejprve všimneme rozdílného postavení přívlastku v češtině a ruštině. V češtině máme adjektivní přívlastek postpozitivní (např. *kyselina chlorovodíková*), zatímco v ruštině je tento přívlastek prepozitivní (хлористоводородная кислота). Oba přívlastky jsou kvalifikující.

V obou jazycích je adjektivum terminologického sousloví složeným slovem, přičemž pořadí prvků v kompozitech je opět na rozdíl od latiny opačné než ve vzorci (tedy *chlorovodíková*, nikoli *vodíko-chlorová* v češtině a хлористоводородная nikoli водородхлористая v ruštině).

¹ ČSTČ 3, 1964, 265–270; ČSTČ 4, 1965, 266–273.

Dále si všimneme, že v obou jazycích máme stejnou druhou složku kompozita, tj. -vodíková a -водородная. Je to vliv chemického názvosloví francouzského a také německého (tak např. HCl je francouzsky *acide chlorhydrique* a německy *Chlorwasserstoffsäure* a H_2S — *acide sulfhydrique* a *Schwefelwasserstoffsäure*).

Ruské názvy bezkyslíkatých kyselin se od českých liší hlavně příponou -ист- v první části složeného adjektiva, s níž se setkáváme u všech kyselin kromě sirovodíkové, která je rusky сероводородная nikoli сернистоводородная nebo серистоводородная.

Chemici rozumějí pod pojmem kyselina chlorovodíková vodný roztok chlorovodíku, tj. bezbarvého plynu ostrého zápachu a chuti atd. Někdy by se však tyto dva pojmy, tj. kyselina chlorovodíková a chlorovodík mohly zaměnit, zvláště tehdy, uvádí-li se pouze vzorec, tj. HCl. Budeme-li chápat výše uvedené sloučeniny jako základní látky, tj. plyny a kapaliny, nikoli však vodné roztoky plynů nebo kapalin, pak musíme pro sloučeniny HCl, H_2S a HCN použít v češtině termínů chlorovodík, sirovodík a kyanovodík, zatímco v ruštině budeme mít хлористый водород, сернистый водород a цианистый водород.

Při srovnávání názvů kyselin je třeba v první řadě si všimnout, že čeština, zřejmě opět pod vlivem němčiny, má jednoslovný termín, skládající se z názvů dvou prvků se spojovacím vokálem -o-. Jde tu o tzv. složeniny slučovací, u nichž je mezi oběma členy vztah souřadnosti, který je stejný jako při větěném spojení spojkou a ve smyslu slučovacím (např. chlor a vodík = *chlorovodík*).

Ruština má však i v tomto případě terminologické sousloví dvouslovné a pouze u sloučeniny H_2S máme také v ruštině jednoslovný termín, neboli složeninu slučovací, сероводород, úplně stejnou jako český sirovodík.

Ruský termín сероводород je také podstatnou částí názvu kyseliny sirovodíkové, resp. adjektivum je v tomto případě odvozeno od složeniny slučovací (tedy сероводородная кислота) nikoli od dvouslovného terminologického sousloví сернистый водород (muselo by pak být сернистоводородная кислота obdobně jako existuje хлористоводородная кислота). V ruštině je slučovací složenina vzácná, existuje ještě u sloučeniny CS_2 — сероуглерод.

Návrh na ruskou nomenklaturu anorganických sloučenin z roku 1959 doporučuje pro všechny tyto sloučeniny složeniny slučovací (např. хлороводород, бромоводород). Tato složenina slučovací by již neměla typickou příponu -ист-. Kromě toho dřívější ruské názvy jako např. мышьяковистый водород, сурьмянистый водород by měly být nahrazeny mezinárodními termíny арсин, стибин

apod.² V češtině máme pro sloučeniny tohoto typu složeniny *arsenovodík*, *antimonovodík* apod., avšak mezinárodních termínů *arsin*, *stibin* používáme také.

2. Kyslíkaté kyseliny

Současný stav názvů kyslíkatých kyselin v češtině a ruštině je nejlépe vidět z tabulky, v níž jsou kyseliny uspořádány tak, aby-
chom zde měli všechny v češtině používané adjektivní přípony *-ný*, *-natý*, *-itý* atd., kromě přípony *-ičelý*, neboť této přípony se ojedi-
něle používá jen v komplexních sloučeninách.

Vzorec	Česky	Rusky
HClO	kyselina chlor-ná	хлор-новатистая кислота
H ₄ N ₂ O ₄	kyselina dus-natá	гидро-азот-истая кислота
HClO ₂	kyselina chlor-itá	хлор-истая кислота
H ₂ CO ₃	kyselina uhl-ičitá	уголь-ная кислота
HClO ₃	kyselina chlor-ečná	хлор-новатая кислота
H ₂ SO ₄	kyselina sír-ová	сер-ная кислота
HClO ₄	kyselina chlor-istá	хлор-ная кислота

V názvech kyslíkatých kyselin vidíme nejdříve zcela odlišný hybridní ruský název kyseliny dusnaté (H₄N₂O₄) гидроазотистая кислота. Abychom si blíže vysvětlili vznik tohoto názvu, musíme porovnat názvy všech kyslíkatých kyselin dusíku (i hypotetických) v češtině a ruštině. Jsou to tyto čtyři kyseliny:

Vzorec	Česky	Rusky
H ₂ N ₂ O ₂	kyselina dus-ná	азот-новатистая кислота
H ₄ N ₂ O ₄	kyselina dus-natá	гидро-азот-истая кислота
HNO ₂	kyselina dus-itá	азот-истая кислота
HNO ₃	kyselina dus-ičná	азот-ная кислота

Srovnáme-li názvy těchto kyselin dusíku s ruskými názvy kyslíkatých kyselin chloru, vidíme, že u čtyř kyselin chloru máme čtyři různé přípony, *-n-*, *-новат-*, *-ист-*, *-новатист-*, zatímco u čtyř kyselin dusíku jen tři přípony, *-n-*, *-ист-*, *-новатист-*, přičemž jedna přípona *-ист-* je tu zastoupena dvakrát a k rozlišení dvou různých kyselin s touto příponou si ruština pomohla latinskou předponou гидро-.

V hypotetické kyselině H₄N₂O₄ (známe např. její sodnou sůl) máme formálně kladně dvojmocný dusík, a proto tato kyselina nemohla v ruštině dostat název s příponou *-новат-*, kterážto přípona je vyhrazena vyšším kyselinám. Přípona *-новатист-* již byla obsazena, a proto nezbývalo než vytvořit hybridní pojmenování

² Projekt nomenklatury *неорганических соединений*, Izd. Ak. nauk SSSR, 1959, str. 3, 28, 29.

гидроазотистая кислота, které nemá obdoby v jiných jazycích, neboť se v nich používá termínů: *nitroxylic acid* (v angličtině), *acide nitroxylique* (ve francouzštině) a *Nitroxylsäure* (v němčině).

S předponou гидро- se v ruštině setkáváme ještě u kyseliny $\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_4$, která má ruský název гидросернистая, zatímco český, dříve používaný název kyselina hydrosířčitá byl nahrazen názvem *kyselina dithionitá*.

Při konfrontaci názvů kyslíkatých kyselin v češtině a ruštině se musíme napřed podívat na čtyři existující kyseliny chloru (kyslíkaté). Vidíme, že jak čeština, tak i ruština má ve dvou případech stejné přípony, a to *-n-* (-н-) a *-ist-* (-ист-). Tyto přípony jsou však v obou jazycích u dvou odlišných kyselin. Naše *kyselina chlorná* je rusky хлорноватистая, zatímco naše *kyselina chloristá* je rusky хлорная. Ruská хлористая кислота je česky *kyselina chloritá*. Kdyby si chemici nemohli vysvětlit pojmy týkající se kyselin chloru s pomocí vzorců, český chemik by si s ruským neporozuměl.

Existence rusko-české „homonymie“ (např. *chlorná* — хлорная *chloristá* — хлористая), která není v chemickém názvosloví ojedinělá, je zdrojem chyb v překladech a znovu dokazuje, že i chemici se snadno mohou zmýlit, jestliže podcení dokonalé zvládnutí cizí (v tomto případě ruské) nomenklatury.

Zatímco v češtině bylo v chemické nomenklatuře anorganických sloučenin využito valenčních přípon adjektiv, ruština šla jinou cestou a u kyselin a jejich solí sice také použila adjektivních přípon, ale zcela nahodile a z hlediska chemického vzorce zcela nedůsledně.

Podívejme se na sloučeniny H_2CO_3 , H_2SO_4 a HClO_4 (české názvy *kyselina uhličitá*, *sírová*, *chloristá*) a na jejich pojmenování v ruštině. Přesto, že zde máme kladně čtyřmocný uhlík, kladně šestimocnou síru a kladně sedmimocný chlor, v ruštině všechny tyto kyseliny mají název s jednotnou příponou *-n-*, tedy угольная, серная, хлорная.

Čeští chemici, kteří jsou již zvyklí na význam adjektivních přípon u sloučenin, jsou při nejmenším těmito ruskými názvy kyselin uvedeni do rozpaků.

Při konfrontaci názvů kyslíkatých kyselin v češtině a ruštině si nejprve všimneme ruského pravidla pro názvy kyselin tohoto typu, které zní:

„Názvy kyselin tvořených jedním a týmž prvkem se rozlišují podle zakončení *-ная*, *-овая*, *-оватая* v kyselinách s větším

³ V. I. Perelman, *Kratkij spravočnik chimika*, Goschimizdat, Moskva 1954, str. 48.

a -истая, -овистая, -новатистая v kyselinách s menším obsahem kyslíku.“³

Hned na první pohled je patrné, že tato formulace pravidla neodpovídá skutečnosti, neboť přípona -овая je v názvosloví kyslíkatých kyselin synonymní příponě -ная (např. фосфорная кислота — мышьяковая кислота stejně tak jako přípona -овистая je synonymní příponě -истая (např. фосфористая кислота — мышьяковистая кислота). V pravidle se kromě toho místo správného суффикс používá termínu окончание.

U názvů ruských kyslíkatých kyselin se také setkáváme s příponou -евая, o níž se však předpokládá, že je synonymní s příponou -овая. Přípona -евая je u prvků vyskytujících se v jediné valenci a poskytujících např. kyseliny, v nichž jsou základní složkou Al, Be, Si, Nb: алюминиевая, бериллиевая, кремневая, ниобиевая.⁴

Zatímco v češtině a ruštině se názvy kyslíkatých kyselin tvoří s pomocí přípon, setkáváme se u názvů kyslíkatých kyselin v angličtině a francouzštině v souhlase s latinskými názvy s předponami *hypo-* a *per-*. V němčině se používá předpon *unter-* a *über-*. Celkově lze říci, že v uvedených jazycích je dosti značná pestrost v názvech a že o nějaké unifikaci názvů v češtině a v ruštině vzhledem k ostatním jazykům se dá těžko uvažovat. Také ruský návrh⁵ se zcela staví za zachování současného stavu.

Domnívám se však, že by malou úpravou mohlo být u názvů kyslíkatých kyselin dosaženo určité systematičnosti. Dalo by se to provést takto:

Vezměme čtyři kyslíkaté kyseliny chloru a provedme tyto změny:

- vyměníme navzájem názvy dvou kyselin HClO_2 a HClO_3 a
- rozšíříme příponu -ист- o -н- na příponu -нист-, která již ostatně existuje u kyselin HSbO_2 a H_2SO_3 (сурьмянистая, сернистая).

Výše uvedené dva body změn v konfrontaci se současným stavem vypadají pak takto:

Vzorec	Současný stav	Návrh
HClO	хлор-новатистая	хлор-новатистая
HClO_2	хлор-истая	хлор-новатая
HClO_3	хлор-новатая	хлор-нистая
HClO_4	хлор-ная	хлор-ная

⁴ V. Hovorka, *Rusko-český chemicko-technologický slovník*, SNTL, Praha 1956.

⁵ *Проект номенклатуры неорганических соединений*, Изд. Ак. наук СССР, 1959.

Velkou výhodou tohoto uspořádání, k čemuž by bylo třeba vlastně jen nepatrné změny adjektivních přípon v ruských názvech kyslíkatých kyselin, by bylo, že by toto uspořádání dostalo jakýsi systém, spočívající v postupném zkracování délky přípon (-новатист-, -новат-, -нист-, -н-) v souvislosti se zvyšujícím se oxidačním stupněm, přičemž by se všechny přípony daly pokládat za rozšířenou základní příponu -н-.

Pojmenování zásad

Termín *zásada* (rusky основание) je obecný název, nadřazený, shrnující pojem pro určitý typ hydroxidů. Ani v češtině, ani v ruštině není slovo *zásada* součástí terminologického spojení. Sloučenina vzorce NaOH nemá proto název „zásada sodná“ nebo v ruštině „основание натрия“ nýbrž *hydroxid sodný* a rusky гидрат окиси натрия, resp. гидроокись натрия.

Dříve než přistoupíme ke konfrontaci pojmenování zásad v češtině a ruštině, musíme říci několik slov o vzniku termínu „hydroxid“ a definovat tento pojem. M. Zikmund o tom např. píše:

„Název hydroxid je složené slovo, utvořené spojením první části slova *hydrogenium* se slovem *oxid*. Hydroxidy jsou sloučeniny kationu s hydroxidovými aniony OH⁻. Jejich chemické vzorce lze odvodit nahrazením atomů vodíku v molekule vody kationem.“⁶

Při srovnávání názvů hydroxidů je opět nejlépe začít tabulkou, v níž jsou uvedeny kromě vzorce latinský, český a ruský název hydroxidů.

Vzorec	Latinsky	Česky	Rusky
CuOH	cuprum oxydulatum hydricum	hydroxid měď-ný	гидрат записи меди
Cu(OH) ₂	cuprum oxydatum hydricum	hydroxid měď-natý	гидрат окиси меди
Fe(OH) ₃	ferrum oxydatum hydricum	hydroxid želez-itý	гидрат окиси железа
Ti(OH) ₄	titanium tetrahydroxydatum	hydroxid titan-ičitý	гидрат двуокиси титана

Konfrontujeme-li nyní pojmenování zásad v češtině a ruštině, zjišťujeme nejprve, že v češtině máme terminologické sousloví dvouslovné, zatímco v ruštině se toto terminologické sousloví skládá ze tří slov. Čeština používá u názvů zásad cizího slova *hydroxid*

⁶ M. Zikmund, *Názvoslovie organických látek*, SPN, Bratislava 1963, str. 92.

a kvalifikující adjektivní přívlástek má opět určitou valenční příponu *-ný, -natý, -itý, -ičitý* v souhlase s mocenstvím kovu. Ruština vychází při pojmenování zásad z názvů kysličníků, k nimž přidává slovo *гидрат*.

V. I. Perelman se ve své příručce o nomenklatuře zásad vůbec nezmiňuje.⁷ B. V. Někrasov uvádí ve své učebnici o zásadách toto: „Názvy zásad se zpravidla tvoří tak, že se k názvu odpovídajícího kysličníku přidává slovo *гидрат* (sloučenina s vodou).“⁸

V. Hovorka formuluje pravidlo pojmenování zásad v ruštině stejně jako sovětský autor Někrasov, avšak správně dodává:

„Kromě tohoto rozvedeného názvu se setkáváme též s nomenklaturou záležející ve spojení složeného slova *гидрозакись* nebo *гидроокись* s genitivem názvu elementu.“⁹

I když lze mít výhrady proti stylizaci tohoto pravidla, je nutno ocenit, že český autor nezapomene upozornit, že se v ruské literatuře často vyskytují složená slova *гидроокись* a *гидрозакись* místo terminologického sousloví *гидрат окиси* a *гидрат закиси*, zatímco Někrasov ve svém výkladu o nomenklatuře zásad se o tom vůbec nezmiňuje.

Termínu *гидродвуокись* se v ruštině neužívá.

Návrh na novou ruskou nomenklaturu anorganických sloučenin doporučuje pro zásady používání mezinárodního termínu *hydroxid*. Tak např. NaOH by měl mít název *гидроксид натрия*, $\text{Fe}(\text{OH})_2$ *гидроксид железа (2+)* a $\text{Fe}(\text{OH})_3$ *гидроксид железа (3+)*. Pro jednotlivé rozšířené hydroxidy však návrh připouští individuální pojmenování *гидроокись*, nikoli však *гидрат окиси*.¹⁰

⁷ B. V. Někrasov, *Kurs obščej chimii*, IX. vyd., Goschimizdat, Moskva 1954, str. 46.

⁸ B. V. Někrasov, *Kurs obščej chimii*, IX. vyd., Goschimizdat, Moskva 1952, str. 56.

⁹ V. Hovorka, *Rusko-český chemicko-technologický slovník*, SNTL, Praha 1956, str. XVI.

¹⁰ *Projekt nomenklatury něorganičeskich sojediněnij*, Izd. Akad. nauk SSSR, Moskva 1959, str. 14, 16.

NĚKOLIK POZNÁMEK K VÝVOJI TERMINOLOGIE NAUKY O KOVECH

Ladislav Jeníček

Historie nauky o kovech obepínající sotva jedno století je nepoměrně krátká ve srovnání s praktickým užíváním kovů. Dokud nebyla známá podstata kovů, byly znalosti jak o jejich výrobě, tak o jejich vlastnostech nutně jen empirické povahy. Tak tomu je často i dnes, ale je velký rozdíl mezi experimentální výbavou, kterou máme k dispozici nyní a kterou měl výrobce či uživatel kovů ještě v první polovině minulého století. Tehdy se experimentální výbava omezovala hlavně na prosté smyslové vnímání a poznatky takto získané se vyhodnocovaly především na základě zkušeností vlastních i zděděných a generacemi ověřených, ať už šlo o výrobní pochody a jejich podmínky, nebo o nejrůznější vlastnosti. Přitom se často zkušenosti a požadavky na materiál přenášely z jedné materiálové oblasti do druhé. V novější době k tomu přistoupila prostřednictvím odborné literatury výměna poznatků mezi různými jazykovými oblastmi, ve kterých význam jednotlivých slov a jeho vývoj nebývá vždy zcela totožný.

Až do 19. st. se užívalo na stavby a stroje mnohem více dřeva než kovů. Houževnatost, která se tolik studovala a studuje u kovů, je odvozena u nás od slova *houžev* (staročesky *húžěv*, nář. *houž*), které podle Ottova slovníku naučného (dále OSN) XI, str. 710 z r. 1891) znamená „ohebný prut nebo slabší dřevo ohebné k vázání něčeho, např. vorů“. V Teysslerově-Kotyškově slovníku naučném (dále TKTSN) V, 306 z r. 1930 je *houžev* „vazné lano vytvořené ze zkrucovaných houževnatých větví a kořenů lesních stromů, kterým se spojují jednotlivé oddíly vorů...“.

Nebudeme zkoumat, do jaké míry je novější definice tautologií, když se vlastně říká, že *houžev* je z *houževnatých větví*. Touto formulací je však uvedena definice jasně poplatná tomu, že se právě od konce minulého století začala zejména u kovů studovat a měřit práce, kterou je třeba vynaložit na jejich trvalou deformaci až do porušení. Zejména v anglosaské literatuře se vžila definice *houževnatosti* (*toughness*) jako vlastnosti, která dovoluje materiálu pojmout značné množství mechanické energie, než dojde k porušení. Za míru *houževnatosti* se začala považovat plocha tahového diagramu, takže jde o vlastnost,

kteřá záleží jak na pevnosti, tak na tažnosti. Zpětně se pak začala definovat ohebnost dřeva „jako zvláštní vlastnost, která se jeví u některých dřev tím, že snesou trvalou deformaci za mezi pružnosti, aniž se lámou“ (Z. Ryska v TKTSN IX, str. 453) a na místo nebo vedle ohebnosti se začla užívat *houževnatost*.

Definovat stejným způsobem ohebnost dřeva a houževnatost kovů je však možné jen při velmi povrchním srovnání, neboť zcela odlišná struktura obou těchto druhů materiálů způsobuje, že se při namáhání chovají zcela různě. Přitom asociace, že se houževnatý materiál chová podobně jako houžev, je omezena jen na náš jazykový okruh. V angličtině houževnatost nemá s houžví (vrbová houžev = *withe*) nic společného. *Tough* — *houževnatý* má podle malého oxfordského slovníku také význam *flexible, hard to break or cut (beefsteak), stiff, tenacious* atd. Patrně nejsubjektivnější představu o houževnatosti materiálu má Angličan, když má k obědu „*tough beefsteak*“, zatímco u nás velmi neradi jíme „maso tuhé jako podešev“. V ruštině je sice houžev *гу́з*, ale houževnatost je *туго́сть*. V nauce o kovech se však pro naši houževnatost, anglickou *toughness*, německou *Zähigkeit* užívá název *vjazkost*, což je ovšem zároveň naše vazkost, viskozita. Patrně tento odlišný vývoj názvosloví vedl v sovětské literatuře k tomu, že se *vjazkost* ve smyslu houževnatosti co nejvíce upřesňuje, např. *statičeskaja a kinetičeskaja* a ovšem také *udarnaja vjazkost*. Snad častěji než v jiných literaturách se setkáváme s opačnou vlastností při hodnocení materiálu, tj. křehkostí (*chrupkost*). Nutnost specifikovat pojem „houževnatost“ podle podmínek zkoušení se ovšem odráží ve všech jazycích a vyrovnávají se s tímto problémem různě. U nás se spokojujeme s vroubovou houževnatostí, podobně jako anglosaská literatura užívá *notch-toughness*, německá literatura s oblibou užívá *Kerbschlagzähigkeit*. Tím ovšem zdaleka nejsou vyjádřeny podmínky, za kterých se zkouší vrbová houževnatost, tj. přesněji řečeno houževnatost snížená vrubem na zkušební tyči.

Snaha vyjádřit určitý jev nebo vlastnost analogií s jinou materiálovou oblastí nevede v různých jazycích ke shodným výsledkům. Prodlužování kovů při konstantním zatížení (popř. napětí) a teplotě v závislosti na čase se v angličtině a němčině nazývá shodně „plazení“ (*creep, Kriechen*). Byli jsme v třicátých letech účastníky hledání domácího termínu. Vžilo se tehdy velice rychle tečení, což mělo za následky kolizi s německým *Fließen, Fließgrenze*. Mez tečení (v ruštině *predel tekučesti*)

bylo nutno nahradit mezi průtažnosti a později obecnější mezi kluz¹ a rychle se vytvořily dva tábory, které dodnes stojí proti sobě, pokud jde o mez kluzu či skluzu. Do plastického klouzání ovšem nechce nikomu při překládání *plastisches Fließen* nebo *plastic flow* a tak nezbyvá než *plastický tok*, abychom se vyhnuli přímé kolizi ve smyslu *Kriechen*, *creep*.

Starosti s mezi kluzu či skluzu nemá anglosaská jazyková oblast se svým *yield point*, který dělá nespecializovaným překladatelům obtíže, třebaš jeho doslovný překlad *mez poddajnosti* je tak názorný. Téměř litujeme, že ho nepoužíváme.

Leckdy není úplné zhody ani o obsahu výrazů, které mají ve všech jazykových oblastech stejný význam. Příkladem je slovo *slitina*, *Legierung* — *alloy* — *alliage* — *splav*.

Stačí porovnat dvě anglosaské definice, a to Websterovu z *New International Dictionary* (2. vyd.) a druhou z *Metals Handbook* (vyd. 1948), abychom viděli značné rozdíly.

Podle Websteru: „Látka skládající se ze dvou nebo více kovů co nejdokonaleji smíchaných a spojených tím, že se obvykle tavi společně a že se v roztaveném stavu vzájemně rozpouštějí; v rozšířeném smyslu podobná látka vzniká spojením kovu a nekovu; např. ocel je slitina železa a uhlíku. Některé kombinace kovů, např. olovo a zinek nebo nikel a stříbro nevytváří slitiny, protože kovy se vzájemně v roztaveném stavu nerozpouští...“* Podle *Metals Handbook*: „Látka, která má kovové vlastnosti a je složena ze dvou nebo více chemických prvků, ze kterých alespoň jeden je kov.“

První definice vylučuje z pojmu slitin soustavy mezi sebou v kapalném stavu nerozpustné, ač cituje příklady, kde existuje částečná rozpustnost, druhá je zase příliš široká, neboť pod pojmem slitiny zahrnuje i zcela hrubé mechanické směsi dvou nebo více kovů. Tato nesnáze by se dala odstranit podle Brennera¹ tím, že částice kovu ve „slitině nejsou viditelné prostým okem“.

* V originále: „Substance composed of two or more metals intimately mixed and united, usually by being fused together and dissolving in each other when molten; by extension, a similar substance formed by the union of a metal and a nonmetal; as, steel is an alloy of iron and carbon. Certain combinations of metals, as lead and zinc, or nickel and silver, will not form an alloy, because the metals will not dissolve in each other when fused...“.

¹ A. Brenner, *Electrodeposition of Alloys* vol. I, Academic Press, N. Y. 1963.

Dáváme k úvaze, zda by nebylo lépe považovat za slitiny soustavy, jejichž složky se mezi sebou v kapalném stavu rozpouštějí do té míry, že odlévání takové soustavy je možné. To nevylučuje přípravu slitiny různými způsoby v tuhém stavu. Pro soustavy, jejichž složky jsou nerozpustné v kapalném stavu, doporučujeme zavést název pseudoslitiny podle této definice: „Pseudoslitiny jsou mikroheterogenní soustavy alespoň s jednou kovovou fází, která soustavě dodává alespoň částečný kovový charakter. Jejich základním znakem je, že je nelze připravit z homogenní kapalně fáze, neboť jejich složky nejsou ani v kapalném stavu mezi sebou úplně rozpustné. Pseudoslitiny se nejčastěji připravují slinováním (slinuté pseudoslitiny), které dovoluují dosáhnout žádoucího stupně disperse. Ale ve speciálních případech jsou možné i jiné způsoby přípravy, např. interní oxidace u některých disperzně vytvrzených slitin nebo emulgování fází v kapalném stavu (např. meď, olovo). Za pseudoslitiny nelze považovat slitiny s nepatrným množstvím nekovové fáze, která nemá podstatný vliv na vlastnosti, a nelze za ně také považovat slinuté slitiny, které se slinováním vyrábějí z technologických důvodů, ale u kterých je dosaženo ve značném stupni fázové rovnováhy (např. slinuté karbidy).“

Dále bychom chtěli upozornit, že u jazyků menších národů je značně nebezpečí vlivu oblastí světových jazyků, ze kterých se přebírají slova, jímž se dává poněkud jiný význam, než má slovo domácího jazyka, ač k tomu není důvodu. Typickým příkladem u nás je rozlišování mezi metalurgií a hutnictvím, což jsou slova pojmově zcela totožná. Přesto nikdy u nás neřekneme „práškové hutnictví“ a fyzikální hutnictví“, nýbrž známe jen *práškovou metalurgii* a nyní zavádíme *fyzikální metalurgii*. V původní jazykové oblasti však *powder metallurgy* a *physical metallurgy* neříká nic více a nic méně, než práškové hutnictví a fyzikální hutnictví.

Fyzikální metalurgie je opravdu jen otrockým překladem z anglosaské jazykové oblasti, ve které se rozlišuje mezi *processing metallurgy* (výrobou kovů) a *physical metallurgy* (nauka o kovech a jejich vlastnostech). Domníváme se, že tento postup není vůbec obohacováním jazykového pokladu a že bychom v případě fyzikální metalurgie měli zůstat u nauky o kovech, popř. zkoumat užitečnost zavádění názvu *metallogie* (nebo *metalologie*), jak se to nyní činí v NDR.

Těmito několika poznámkami se snažíme ukázat, jak složité jsou cesty, kterými vzniká a ustaluje se v určité jazykové ob-

lasti odborný termín. Je proto třeba velice pečlivě uvažovat jak o volbě odborného výrazu, tak o jeho definici.

Na příkladu názvoslovné normy ČSN 420003 bychom chtěli ukázat, že tento požadavek nebývá vždy splněn.

Jedním z nedostatků této normy metalografického názvoslovi je, že definuje názvy pro obecné pojmy a vychází přitom ze struktury nebo jiných vlastností oceli.

Tak např. podle této normy:

„Eutektoid = směs dvou nebo více fází vznikajících přeměnou austenitu při eutektoidní teplotě a eutektoidním složení.“

Aby eutektoid byl definován obecně, bylo by třeba použít na místo austenitu výrazu *tuhý roztok*. A naopak, neměla-li být měněna pravá strana definice, bylo by nutné použít namísto *eutektoid* výrazu *přelit*.

Dalším požadavkem je, aby každá definice byla podložena buď reprodukovatelnými experimentálními výsledky, nebo teorií.

V normě jsou popuštěný martenzit a sorbit definovány takto:

„Martenzit, popuštěný = produkt přeměny martenzitu vznikající popuštěním martenzitu na teploty, kdy ještě nedochází k difusi uhlíku.“

„Sorbit = směs globulárních karbidů a feritů vznikající popuštěním martenzitu na teploty, při nichž dochází k difusi uhlíku.“

Tyto definice vycházejí z předpokladu, že lze rozlišit popuštěný martenzit a sorbit. Literatura se vcelku zcela shoduje v tom, že už při prvním stadiu popouštění dochází k vylučování uhlíku z martenzitu, který postupně, ale ne zcela ztrácí tetragonální deformaci své mřížky. Praktický metalograf nezkoumá mikrorentgenem stupeň tetragonality, nýbrž pozoruje výbrusy. Po určitém nízkoteplotním napuštění se mu martenzit leptá tmavě. Příčinou je přítomnost optickou mikroskopií nezjistitelných částecek ε -karbidu, který má složení na uhlík o něco chudší, než odpovídá vzorci Fe_2C .

Praktický metalograf používá také velmi často dilatometrie. Ta ho poučuje, že s vylučováním uhlíku z martenzitu dochází při nízkých teplotách ke kontrakci (první stupeň popouštění). Má-li být normován název *popuštěný martenzit*, je nutné to učinit zcela jinak, než jak se stalo v normě.

Také definice sorbitu je pochybená. Opět se dovoláváme zcela běžných znalostí o popouštění, tvrdíme-li že sorbit vzniká jednak přeměnou už vyloučeného ε -karbidu a přímým vzni-

kem Fe_3C (třetí stupeň popouštění). Difuzí uhlíku se „popouštěný martenzit“ a „sorbit“ normy rozlišit nedá, neboť difuze uhlíku je charakteristická pro první i třetí stupeň popouštění.

Přitom norma zcela ponechává stranou otázku, jak rozlišit sorbit různé tvrdosti, ač je to pro praktickou terminologii velmi důležité a u nás v minulosti bylo v tom mnoho nejjasnosti. Zde by např. posloužily mikroskopické standardy, podle kterých by bylo možno odstupňovat sorbit na velmi jemný, jemný a hrubý.

Dále norma definuje:

„Perlit globulární = perlit ve tvaru jemných globulí cementitu uložených ve feritu; vzniká vyžíháním lamelárního perlitu.“

Přitom je známo, že k měkce vyžíhané struktuře s globulárním cementitem je možno dospět různým způsobem, tj. sferoidizací lamelárního cementitu perlitu, izotermickým žíháním z válcovací nebo kovací teploty bez ochlazení na normální teplotu anebo konečně popouštěním martenzitu při vysoké teplotě.

Mikroskopickým nálezem nelze rozeznat tyto různé způsoby, kterými se dospěje k mikroskopicky podobnému či shodnému výsledku, a proto je třeba i tu volit definici, která odpovídá experimentálním možnostem.

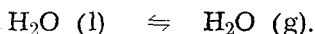
U nás se všechny struktury obsahující u ocelí zrnitý cementit označují jako *zrnitý perlit* (viz např. F. Píšek, *Nauka o materiálu I*, Praha 1956), ale není to praxe všeobecná. Naproti tomu P. Goerens (*Einführung in die Metallographie*, Halle 1948) mluví o zrnitém cementitu (*körniger Zementit*), kdežto H. Schumann (*Metallographie*, 4. vyd., Leipzig 1962), užívá názvů *körniger Perlit*, *globularer Perlit*, aniž jednoznačně udává, že takový perlit může vzniknout jen z lamelárního perlitu. Užívá však také názvů *körniger Zementit*, *kugeliger Zementit*. Experimentálním způsobem mikroskopického metalografu více odpovídá jediný název, a to *zrnitý cementit*, neboť takový cementit ne vždy vzniká jen z lamelárního perlitu.

Do normy ČSN 420003 jsou pojaty i definice, které se sice opírají o určité teorie, činí to však způsobem neúplným. Přitom jde o pojmy, které mají s metalografickým názvoslovím oceli jen málo společného. Jde zejména o definici soustavy, složky, fáze, intermetalické fáze. Tak např.:

„Soustava = směs látek, mezi nimiž mohou probíhat chemické, fyzikálně-chemické, nebo fyzikální reakce.“

Z hlediska chemické termodynamiky můžeme rozlišovat jen soustavy, ve kterých chemická individua (samozřejmě počet individuí nemusí se rovnat počtu složek soustavy) buď spolu chemicky reagují, popř. mohou reagovat (chemické reakce), anebo spolu chemicky nereagují. Jestliže spolu chemicky nereagují a tvoří spolu např. roztoky atd., je nanejvýš pochybené označovat takový děj za fyzikálně-chemickou reakci. Nevíme ovšem, zda to měli autoři na mysli a už naprosto není jasné, co je rozumět pod pojmem fyzikální reakce v souvislosti s jazykem chemické termodynamiky, jehož je tu používáno. Rozdělení soustav na soustavy chemicky reagujících individuí (systems of chemically reacting species) a na soustavy nereagujících složek (system of non reacting components) je např. do detailů propracováno u Guggenheima (*Thermodynamics*, 1951), který zná jen chemické reakce podobně jako R. Brdicka (*Základy fyzikální chemie*, Praha 1953). Stručně řečeno, protože máme fyzikální chemii, nemusí být ještě reakce fyzikálně-chemické.

Podle našeho názoru jde tu nikoliv o ojedinělou snahu rozšiřovat pojem reakce na děje a zejména rovnovážné stavy, jež reakcemi nejsou, ale jež se dají formálně popsat chemickými rovnicemi. Tak např. pro rovnovážný stav při vypařování vody platí

Z jazyka této definice i ostatních je zřejmé, že autoři chtěli co nejpřístupněji definovat soustavu jako jeden ze základních pojmů chemické termodynamiky. Nasvědčuje tomu např. užívání pojmu uzavřená soustava při definici složky, jež sama je také termodynamický pojem podobně jako fáze. Přitom autoři se dopustili více nepřipustných zjednodušení. Tvrdí např.: „složka = základní chemická součást soustavy ve smyslu fyzikálně-chemickém, která nemění své složení při žádných procesech. V uzavřené soustavě nemůže ani vzniknout ani vymizet.“ To je definice mnoho neříkající, neboť je vytržena ze souvislosti se základními pojmy rovnovážné koexistence fází. Z takové definice totiž nikterak nevyplývá, v čem se odlišuje složka od chemické součásti. V termodynamice se složka (komponenta) odlišuje od součásti tím, že za složky považujeme ty na sobě nezávislé soustavy, jejichž nejmenší počet dovoluje matematicky vyjádřit složení libovolné fáze. Nebudeme roz-

vádět, co vyplývá z této definice, neboť to lze najít v každé učebnici termodynamiky. Jen poznamenáváme, že někteří naši autoři (např. Pluhař a Koritta ve vysokoškolské učebnici *Strojírenské materiály*) užívají výhodněji „chemické individuum“ než „chemická součást“. Když už by terminologická norma chtěla něčím přispět, byl by to výběr mezi oběma názvy. Nicméně i to nepovažujeme za zvlášť účelný podnět k normotvorné činnosti.

Tím se dostáváme k širším problému, jaká má být úloha technických norem na poli odborné terminologie. Domníváme se, že není posláním technických norem, aby se pouštěly do formulací definicí pojmů, jež jsou zcela jednoznačně definovány v učebnicích a příručkách příslušných vědních oborů. Při své stručnosti budou normy na tomto terénu vždy v nevýhodě a jejich tvůrci nezískají svým výtvorům na autoritě, ani budou-li stát na stanovisku, že jimi vytvořená norma má povahu zákona.

Podle našeho názoru mají normy těžiště svého vlivu a svého působení tam, kde je třeba vytvořit jednotu dohodou, tj. tam, kde nám buď vůbec schází vědecké odůvodnění, anebo tam, kde vede k různým praktickým závěrům, jež jsou pro danou ekonomickou situaci různě výhodné.

Tak např. název *slitinová ocel* je konvencí, neboť není žádného exaktního kritéria pro obsah slitinových přísad, jež už činí z oceli uhlíkové ocel slitinovou.

Jestliže však u nás se podrobněji jak v praxi tak v literatuře zabýváme z rychlořezných ocelí jen ocelmi s větší přísadou wolframu a nikoliv molybdenu, jak se také projevuje v normotvorné činnosti, je to výsledkem exaktních poznatků o vlivu wolframu a molybdenu s přihlédnutím k jejich ceně a dostupnosti a k jiným činitelům.

V oblasti názvoslovné je účelné sjednocovat normami názvosloví, přičemž však musí být jasno, do jaké míry má být dávána přednost názvům českým (slovenským) a do jaké míry je na místě uplatňovat internacionalisační tendence. Norma ČSN 420003 jednou přednostně uvádí oxidy (kysličníky), sulfidy (sirníky), silikáty (křemičitany), ale najednou píše segregát = produkt segregace v ocelích (sirníky, kysličníky, karbidy).

Mimochodem segregace je definována jako „vylučování příměsí ve slitinách v určitých místech buď vlivem likvidace, nebo změnou jejich rozpustnosti v tuhém roztoku“. Co jsou to ta „určitá místa“? Při

segregaci dentritické jsou to „mesiosové prostory dendritů“ (56),² při segregaci pásmové jsou to „celé oblasti odlitku nebo ingotu ve svislém i vodorovném směru“, ve kterých dochází „k nadměrnému vylučování příměsí“. Vycezenina je podle normy „oblast slitiny silněji znečištěná segregáty“ a segregát je „produkt segregace v ocelích“. Jaký je rozdíl mezi vycezeninou a segregátem s přihlédnutím k výše uvedené definici segregace? Co je to určité místo u segregátu a co u vycezeniny?

Je také účelné sjednocovat názvosloví, které vlivem různých vědních oblastí je rozkolísané. To platí o popuštěném martenzitu, kterým někteří naši autoři (zejména Morávek a Baborovský) chtěli nahradit všechny jiné názvy popouštěcích struktur, to platí o troostitu, kterého se dlouho používalo vlivem německé literatury i pro popouštěcí struktury, i o sorbitu. Ale nesmí se přitom zabřednout do nesprávností, jako se stalo jak s definicí popuštěného martenzitu, tak s definicí sorbitu. Je podle našeho názoru také problematické chtít opouštět řecká písmena a vynucovat normou psaní *železo alfa*, *gama* atd. Tato snaha selže, jakmile se má nakreslit první rovnovážný diagram anebo jakmile se má číst v prvním diagramu cizojazyčné knihy.

Dále by mělo být úkolem terminologických norem kodifikovat ty názvy, které se v odborné praxi zavedly a osvědčily.

Jako jediný příklad tohoto druhu uvádíme „strukturní součást“, která se poprvé objevila v I. díle Nauky o materiálu F. Píška za spolupráce P. Ryše a M. Cénka (NČSAV, Praha 1956) a kterou se tehdy podařilo odstranit vžitou domácí praxí, jež označovala perlit a podobné vícefázové strukturní útvary jako složky, což vedlo k stálému nebezpečí zaměňování těchto pojmů s pojmem složky (komponenty) z teorie rovnovážných stavů.

Termín *strukturní součást* nebo také *strukturní součástka* u nás od té doby zdomácněl (viz např. O. Morávka a J. Baborovského, *Základy tepelného zpracování ocelí*, SNTL, 1961 a II. vyd. 1965 a P. Ryše, *Nauka o materiálu*, Brno 1965 — skriptu).

Norma ČSN 420003 se mu však důsledně vyhýbá, ač právě v ní by bylo bývalo na místě ho definovat a používat anebo se rozhodnout mezi ním a „strukturní složkou“, což je termín, kterého používají v témže smyslu se své učebnici Strojírenské materiály J. Pluhař a J. Koritta. Je totiž možné perlit definovat

² Číslo definice v normě.

tak, jak činí norma (viz výše), ale při popisu či výkladu struktury technických slitin železa je velmi užitečné mít obecný název pro vícefázové struktury, které jsou zcela typické své morfologií, jako je právě např. perlit. Mezi strukturní součástí a strukturní složkou dáváme sami přednost součástce, ač ovšem je při užívání názvu *strukturní složka* možné se vyhnout kolizi se složkou (komponentou) tím, že by se všude tam, kde by mohlo být nebezpečí nejasnosti či záměny, užívalo pro komponentu názvu *složka soustavy*.

Tento příklad citujeme také proto, abychom jím připomněli jemný cit, který akademik Píšek dodnes osvědčuje pro terminologické problémy svého oboru. Jeho životní výročí nám dává příležitost, abychom i my si uvědomovali naléhavost citlivějšího přístupu k terminologii nauky o kovech.

* * *

Významný spoluvůrce české technické terminologie

Akademik František Píšek (* 24. 4. 1886) se letos dožívá osmdesáti let. Po plodném působení v praxi byl aktivním vysokoškolským profesorem nauky o materiálu a slévárenství v Brně od r. 1921 do r. 1960 s přestávkou válečných let, které strávil od 30. září až do osvobození v ilegality. Nejprve působil na Vysoké škole technické, pak od r. 1951 na Vojenské akademii Antonína Zápotockého a současně na Vysokém učení technickém, na kterém udržel slévarenskou specializaci bez přerušení. Jeho spolupracovníci a žáci vzpomínají jeho osmdesátin v časopise *Kovové materiály* odbornými pracemi. Zaslouží si vzpomínky i v našem časopise jako jeden z těch, který u nás od ranných začátků svého literárního působení dbal na přesnou českou odbornou terminologii. Nezanedbal přitom žádnou příležitost ať jako autor mnoha prací časopiseckých i knih a mnoha hesel Teysslerova-Kotyškova Technického slovníku naučného, nebo jako vedoucí redaktor materiálových a slévarenských čísel Strojírenského obzoru v letech třicátých, Technických zpráv Čs. odborného spolku slévarenského těsně před druhou světovou válkou nebo poválečných odborných časopisů, které vyvolal svou iniciativou v život (Hutnické listy, Slévárenství, Hutník). Při jeho bohaté publikační činnosti je dnes těžko posoudit, kterými výrazy obohatil češtinu akademik Píšek sám, nebo které autoři vlivem jeho neúnavného působení vytvořili. V každém případě z okruhu jeho působení vzešly výrazy jako *sazebna* namísto kychta, *vysokopecní plyn* namísto kychtový plyn, *vměstek* namísto inkluse, *vtaženina* namísto lunkr, *odmíšení* namísto segregování aj.

Z jeho rozsáhlého záměru vytvořit hutnický terminologický slovník,

kteřý dal do programu ČsVTS pro hutnictví a slévárenství při jejím založení r. 1955, uskutečnily se dvě názvoslovné čs. normy: *Surové železo a jeho výroba* a *Prášková metalurgie*. Nedošlo už bohužel k vydání názvoslovných norem železných a ocelových výrobků, ačkoliv pro ně byl připraven materiál.

Píškovy terminologické snahy se vždy vyznačovaly uváženou klidností a snášenlivostí k odlišným názorům, neboť mu šlo o to, aby náš posluchač rozuměl jednoznačně svému učiteli a český čtenář pochopil bez obtíží českého autora.

Marie Majtánová

Do vydania Reussovej Květeny¹ sa slovenská botanická terminológia vyvíjala celkom živelné, autori tlačенých i rukopisných diel lekárskeých, botanických, hospodárskych i slovníkových používali názvy zo starších na Slovensku známých českých kníh, prekladali (kalkovali) z nemeckých i maďarských predlôh, alebo viac-menej vedome používali slovenské ľudové názvy. Niektorí autori slovenské ľudové názvy uplatňovali zámerne,² aby svoje dielo viac sprístupnili slovenským čitateľom, iní použili názvy, ktoré poznali z rodného nárečia alebo z prostredia, v ktorom žili.

Pre ľudovú botanickú terminológiu je charakteristické, že sa pomenúvajú predovšetkým tie rastliny, ktoré sú ľuďom alebo užitočné alebo nebezpečné.

1. Jahoda obyčajná (*Fragaria vesca*)

jahoda Rn, gahoda B, BL, BP, FZ, G, GP, H, K, KS, L, Pr, Rt, SNM₆, SNM₇, T, To, We; Bern, červená gahoda T; Bern, Palk, gahodová bilina P, gahodová zelina Rt, gahodník Rg, gahodník KS; Palk, gahodník FZ, gahodina Palk, smokvice H; Palk, podszejmka Ro, podzemská gahoda Bern, zemská gahoda RK, malina GP.

Najčastejšie doložený je všeslovanský názov plodu *jahoda*, ktorý pôvodne označoval aj iné bobuľovité plody.³ Z plodu sa preniesol názov na rastlinu. Dvojslovné názvy *jahodová zelina*, *jahodová bylina*, *zemská jahoda*, *podzemná jahoda*, *červená jahoda* sa utvorili, aby sa odlišil názov rastliny od plodu, resp. od moruše (*gahoda* Pa, RK, *gahodowi strom* P, SNM₆, *gahodowy strom* K, *jahodni strom* SNM₆) a čučoriedky. Názov *jahodník* je známy zo starej češtiny.

Slovenský ľudový názov *smokvica* Palkovič poznal z Liptova, druhý doklad je z Oravy. Etymológia názvu, ktorú podal V.

¹ G. Reuss, *Květena Slovenska*, B. Štiavnica 1853.

² Napr. J. G. Heill, *Trifolium sanitatis medicum* (porov. M. Majtánová, *Názvy liečivých rastlín v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760*, ČSTČ 3, 1964, 204), podobne aj J. Ribay v prídavku ku *Katechysmu o Zdravj*, s. 125.

³ Napr. *dracowe gahody* L, *dubowe omelo*... *z/listjm y gahodamj* H, *spraw z/jadlowcu jak /drewa tak y z/jahod luh* Ro, *z chabzdowych jahod* H, *galowcowe gahody* T, *z ressetlakowjch gahod* T.

Machek, vychádzajúc z predpokladaného *samonik/v/a*, *-nica* a spájajúc ho s českým slovom *nící*, t. j. sklonený k zemi,⁴ je vzhľadom na slovenské jazykové pomery málo presvedčivá.

Názov *podzjomka* sa nachádza v receptári východoslovenskej proveniencie s viacerými poľskými prvkami a pochádza z poľského *poziomka*.

V slovníku Gradus ad Parnassum je názov *malina* pravdepodobne omylom.

2. Čučoriedka obyčajná (*Vaccinium myrtillus*)

čúčoriedka Rt, čučorjetka K, čučorétka Bern, čučoritka L, čečoritka NP, čičerétka Pr, čičorjtka Palk, lučoretka (!) G, gafura K, gafira Bern, gafyra G, rafyra G, hafira Bern, čierná gahoda FH, FZ, Pr; Palk, čierná gahoda Bern, čierná gahoda T, svetlá gahoda Bern, wlaská gahoda Bern, mirtowá gahoda FZ, mirtil Bern, gahodina Palk, borowka Bern, borówka Palk, páleňica Bern, šáleňica Bern, wraňoko FH, wrané oko FZ, wraňé oko Bern, horne čeressne KS.

Najčastejšie sú varianty názvu *čučoriedka*. Rozmanité podoby tohto názvu sa vyskytujú aj v dnešných slovenských nárečiach, napr. *čučoriedka*, *čičoriedka*, *čičoriedka*, *čičurátka* (pl.),⁵ *čučorence* (pl.)⁶ a i. Na východnej Morave sa vyskytujú podoby *čečorodziny*, *čičarodziny*, *čičové rodziny*.⁷ V Machek spája tento názov s názvom inej lesnej rastliny, kokoríka (*Polygonatum*), ktorého plody sa veľmi podobajú čučoriedkam.⁸ Aj keď ide pravdepodobne o slovo domáceho pôvodu, nápadný je veľký počet variantov, ktoré nevychádzajú z pravidelných hláskových zmien.

Druhú skupinu názvov tvoria varianty slova *jafura*. Toto slovo sa v dnešných slovenských nárečiach vyskytuje tiež vo viacerých podobách, napr. *jafura*, *jafira*, *jafera*, *hafura*, *hafira*, *hafera*.⁹ Podoba *hafera* sa vyskytuje aj na východnej Morave,

⁴ V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha 1954, s. 105 (ďalej ČSJR) a *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 459 (ďalej MES).

⁵ Rača, okr. Bratislava-vidiek.

⁶ Tekov, SMSS, XV, 1911, 118.

⁷ F. Bartoš, *Dialektologický slovník moravský*, Praha 1905, 22.

⁸ ČSJR, 179; MES, 78.

⁹ A. Habovštiak, *Oravské nárečia*, Bratislava 1965, 135; K. Ká-lal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, B. Bystrica 1923, 157; G. Horák, *Nářečí Pohorelej*, Bratislava 1955, 158.

na Valašsku.¹⁰ Pôvod tohto názvu nie je celkom jasný. Isté je však, že súvisí s valašskou kolonizáciou. Príbuzné názvy ukr. *afina*, *hafina*, *jafina* a i.,¹¹ poľ. *afyna*, vykladá V. Machek z maď. *afonya*, zatiaľ čo slovenské podoby odvodzuje z nemčiny.¹² Na súvislosť s rum. znením *afina* poukazuje aj A. Hrabovštiak.¹³

Dvojslovné názvy *čierna jahoda*, *svetlá* (modrá) *jahoda*, *vlašská jahoda*, *myrtová jahoda* (s týmto súvisí aj názov *myrtíl* — z lat. *myrtillus* = myrtový) sa utvorili na odlíšenie od názvu jahody (*Fragaria*).

Názov *borovka*, ktorý použil Bernolák, je v slovenských nárečiach menej rozšírený. Vyskytujú sa podoby *borovnica*,¹⁴ *borovka*.¹⁵ Názvy utvorené z koreňa *bor-* sa nachádzajú vo väčšine slovanských jazykov.¹⁶ Treba tu však vari vychádzať z významu *bor* = ihličnatá hora,¹⁷ a nie *bor* = borovica.¹⁸

Názov *vranie oko* sa preniesol z názvu rastliny (a plodu) *vranie oko štvorlisté* (*Paris quadrifolia*), ktorej jedovatý plod sa tvarom i farbou podobá čučoriedke.

3. Ostružina malina (*Rubus idaeus*)

malina F₁, G, H, Ch, KS, L, La, NP, Pa, Pr, Ro, Rt, SNM₆; Palk, maljna T, červená malina RP, malinová gahoda červená Bern, polnj malina Wi, polná malina GP, planá malina GP, woňawá malina GP, keř malinový BL, malinowy ker K, malinowí křiček Bern, malinowý křiček Palk, malinowé krowí Bern, malinowá húšť Bern, malinowe drewo La, gahoda židovská KS, ostružina GP; Bern, ostružina obecná Bern.

Všeslovanský názov *malina* pomenúval pôvodne všetky druhy rodu *Rubus*.¹⁹ Až neskôr sa názvy diferencovali podľa farby

¹⁰ F. Bartoš, c. d., 22, 88; J. Skulína, *Severní pomezí moravsko-slovenských nářečí*, Praha 1964, 235.

¹¹ S. Makowiecki, *Słownik botaniczny łacińsko-małopolski*, Kraków 1936, 388–389.

¹² ČSJR, 179; v MES, 120 aj *afina* z nemčiny.

¹³ A. Hrabovštiak, c. d., 135.

¹⁴ L. Thurzová, *Malý atlas liečivých rastlín*, Bratislava 1963, 100.

¹⁵ Spiš, ČMSS XII, 1909, 11.

¹⁶ ČSJR, 178; MES, 38.

¹⁷ Porov. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957, 36.

¹⁸ ČSJR, 178; MES, 38.

¹⁹ ČSJR, 101; MES, 283.

plodov a pre druhy s červenými plodmi sa ustálil názov *malina*, resp. *červená malina*, pre druhy s tmavými plodmi vznikli iné názvy.

Aby sa rozlíšili názvy plodu a rastliny, utvorili sa viacslovné pomenovania typu *malinový ker*, *malinové krovie* ap. Týmito názvami podobne ako názvom *podzemská (zemská) malina* sa zároveň diferencovali názvy maliny od názvov moruše (*malina* Bi, GP, PH; Bern, *malinowí strom* GP, P; Bern, *malinový strom* Bi, PH).

V slovníku Gradus ad Parnassum a u Bernoláka sa názov *ostružina* uvádza asi nedopatrením.²⁰

V Kamaldulskom slovníku je ináč ojedinelý názov *židovská jahoda* (popri názve *malina*).

4. Ostružina krovitá (*Rubus fruticosus*)

černice K, SNM₆; Palk, černa gahoda L, černá malina RP, malina SNM₉, ostružina KS, Pa, SNM₃; Palk, ostružina G, wetšá ostružina Bern, ožina H, šip GP, ssip La, Ly, šipowí ker GP, ssipowy ker La, trn P, trnina BL, krzak G.

Univerbizáciou dvojslovných pomenovaní *čierna malina*, *čierna jahoda* vznikol názov *černica*.

Názov *ostružina* je geneticky mladší ako názov *malina* a významom súvisí so slovom *ostrý*²¹ (šľahúne ostružiny sú oveľa pichľavejšie ako malinčie).

S názvom *ostružina* významove súvisí aj ďalší názov *ožina*, nachádzajúci sa v lekárskom spise z Oravy. Vyskytuje sa aj na východnej Morave, v poľštine, ukrajinčine i ruštine.²² Aj tento názov sa dostal na Slovensko pravdepodobne s valašskou kolonizáciou.

Názvy *šíp*, *šipový ker* súvisia s maď. *tsipke*, *tsipke bokor* La a rovnako ako názvy *trň*, *trnina* charakterizujú skutočnosť, že černičie je pichľavé.

Názov *krzak* u Grossingera je poľský, aj keď to pri ňom vyslovene nepoznamenáva.

²⁰ Bernolák pri hesle *ostružina* uvádza: Aliud est malina et šipek.

²¹ ČSJR, 101; MES, 344.

²² ČSJR, 101; MES, 179.

Z á v e r

Záverom možno povedať, že názvy rastlín *Fragaria vesca*, *Vaccinium myrtillus*, *Rubus idaeus* a *Rubus fruticosus* sa v slovenských jazykových pamiatkach do konca 18. storočia prelínajú často s názvami ich plodov a teda výlučne sú domáceho pôvodu. Pôsobenie českej kultúrnej tradície by bolo možno pozorovať iba pri názvoch čučoriedky. Z doložených názvov vidieť, že v oblasti terminológie lesných plodín tohto vplyvu prakticky nebolo. V tejto relácii názvy súvisiace s valašskou kolonizáciou možno považovať za domáce.

PRAMENE

- B L. Bartolomeides, *Kratičká hystorye přirozenj*, w Budjně 1798
- Bi M. Bielik, *Natura bobicum, anebossto hadbawných chrobáčkov*, w Trnawe 1799
- BL *Christophori Cellarii latinitatis probatae et exercitae Liber memorialis* (M. Bel), Lipsiae 1735
- BP *Primitiva latina ex Libro memoriali Christophori Cellarii* (M. Bel), Posonii 1785
- F₁ Ch. Fischer, *Operis oeconomici... pars prima de oeconomia suburbana*, Cassoviae 1737
- FH G. Fándli, *Pilní domagši a polní hospodár*, Trnawa 1792
- FZ G. Fándli, *Zelinkár*, Trnawa 1793
- G J. B. Grossinger, *Universa historia physica*, Tomus V, Posonii 1797
- GP *Gradus ad Parnassum*, Tyrnaviae 1771
- H J. G. Heill, *Trifolium sanitatis medicum aneb O zdrawj zprawa lekarska*, rkp. 1760, orig. LAMS 1774
- Ch Zpráva o Kunsstu Babském, s připojenými Figurami od Rafaela Jana SSteidele (prel. J. Cherney), w Pressporku 1778
- K A. Kralowanszky, *Naturalis historiae compendium*, Leutschoviae 1795
- KS *Syllabus dictionarii latino-slavonicus*, rkp. 1763, orig. Univ. knižnica Budapešť, J 106, 10. Používame názov *Kamaldulský slovník* (Hadvabného).
- L S. Lumnitzer, *Flora Posoniensis*, Lipsiae 1791
Dictionarium Cognationem, seu Convenientiam, linguarum Hungaricae et Slavicae exhibens... per A. Latsny, rkp. 18. stor.
- La J. Lyczey, *Iter oeconomicum*, Tyrnaviae 1707

- Nomenklátor pružinský a herbár*, s. d., orig. LAMS (porov. aj SMS XV, 1937, 147–167).
- Ly M. Pankl, *Compendium oeconomicae ruralis*, Posonii 1793
- NP D. Kryštofa Wiljma Hufelanda *Kunst Prodlauženj žiwota lid-ského* (prel. G. Palkowič), we Wacowě 1800.
- P S. A. D. Tyssota *Zpráva pro lid obecný* (prel. J. Prokopius), w Uher. Skalicy 1788
- Pa *Katechismus o Zdrawj* (prel. J. Ribay), w Pessti 1795
- Pr *Pravidla moresnosti aneb zdwořilosti* (J. Ribay), w Pessti 1795
- RK Zbierka ľudových zverolekárskejších a lekárskejších receptov z Gemera, rkp. 18. stor. (súkr. majetok)
- RP Rukopis ľudových lekárskejších a zverolekárskejších receptov, rkp. 17.–18. stor., orig. ŠA Nitra, fond Szilvay
- Rg Zápisý o ľudovom liečení, rkp. 18. stor., orig. Východoslovenské múzeum Košice
- Rn Lekárske rady, rkp. 17. stor., orig. LAMS 1791
- Ro Hospodárske, lekárske a zverolekárske rady, rkp. 17. stor., orig.
- Rt Archív SNM 468
- SNM₃ Poznámky a rady hygienické, prírodopisné, meteorologické, ekonomické, rkp. 18. stor., orig. Archív SNM 491
- SNM₆ Latinsko-nemecký receptár (vpredú latinsko-nemecko-maďarsko-slovenský slovník), rkp. 18. stor., orig. Archív SNM 507
- SNM₇ Lekárske a magické rady z rodového archívu Čertovcov Erdekovcov z Laclavej, rkp. 18. stor., orig. ŠA Bytča
- SNM₉ J. Torkos, *Taxa pharmaceutica Posoniensis*, Posonii 1745
- T J. Tonsoris, *Sana consilia medica aneb Zdrawá radda lékařská*, w Skalicy 1771
- To J. Weber, *Amuletum, to gest Zpráva krátká a potřebná o Moru*, Leutschoviae 1645
- We
- Wi J. Wiegand, *Hospodářská ručnj knížka*, w Presspurku 1773

Na porovnanie sme použili aj neskoršie slovníky:

- Bern A. Bernolák, *Slovár Slowenský Česko-Latinsko-Nemecko-Uherský I–VI*, Budae 1823–1825
- Palk G. Palkowitsch, *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch I–II*, Prag 1820, Pressburg 1821

NA OKRAJ SLOVENSKEJ GEODETICKEJ TERMINOLÓGIE

Ludovít Minich

Základ geodézie a temer všetkých technických vied tvoria prírodné vedy, menovite matematika a fyzika. Názov *geodézia*¹ (zememeračstvo) je najpríbuznejší s matematickým termínom *geometria*.² Do konca 18. storočia sa názov *geometria* doslovne prekladal do našich národných jazykov ako *meračstvo*, častejšie *zememeračstvo*.³ Pokusy nahradiť medzinárodný termín *geometria* domácim slovom boli celkom neúspešné. Som toho názoru, že ani termín *geodézia* by sa nemal poslovenčovať.

V češtine pod vplyvom nemčiny ešte za Rakúsko-Uhorska dostal sa do staršieho, dnes už neplatného zákona⁴ termín *civilní geometr* ako špecifický názov geodeta povereného vykonávaním istých technických prác pri delbe pozemkov. Zákon bol dlho v platnosti a termín sa rozšíril, preto sa názov *geometr* v češtine dosť udomácnil. V znení *geometer* sa tento termín niekedy nesprávne používal aj v slovenčine. No názov sa vôbec neudomácnil, lebo v slovenčine už predtým podľa iného zákona⁵ z maďarčiny pre tú istú činnosť bol utvorený termín *oprávnený zememerač*. Neskoršie sa na Slovensku v zákone o civilných inžinieroch⁶ vytvoril názov *civilný inžinier zememeračský*.

Geodéziu aj pre technické ciele pôvodne pestovali skoro vý-

¹ Etymologicky ide o zloženinu z gréckeho podstatného mena *gé, gaia* = Zem, zemeguľa a slovesa *daidzó, daió* = delím.

² Zloženina z podstatného mena *gé* a slovesa *metréo* = meriam.

³ Porovnaj J. Batušek, *Z dějin české terminologie matematické*, ČSTČ 4, 1965, 129–146; *Počátkové Aritmetiky od St. Wydry, býv. kanovníka u všech svatých*, Praha 1806; V. Sedláček, *Základové měřictví čili geometrie*, Praha 1822; *Učení počtářské s obzvláštním ohledem na řemesla od F. Kukly, učitele na knížecí škole v Zbraslavi*, Praha 1836; J. Jungmann, *Německo-český slovník*, Praha 1852.

⁴ Nariadenie zo 7. mája 1913 r. z. č. 77 (o civilných inžinieroch a civilných geometroch).

⁵ Nariadenie uh. ministra spravodlivosti č. 40/1909 podľa zák. čl. XXXIX/1908.

⁶ Zákon z 18. marca 1941 č. 49 Sl. z. o civilných inžinieroch.

hradne prírodovedci, najviac matematici (Gauss, Legendre, Laplace, Cassini a iní). Geodézia sa rozširovala a z nej sa odčleňovali ucelené časti zaoberajúce sa istými vedeckými alebo praktickými úlohami. Nové termíny pre takto vzniknuté disciplíny sa vytvorili tým, že sa bližšie určil prírodovedný odbor, alebo častejšie tak, že sa k názvu prírodovedného odboru pripojil prívlastok *geodetický*, alebo napokon tým, že sa k názvu *geodézia* pripojilo rímske číslo (*astronomické určovanie zemepisných súradníc, geodetické počtárstvo, geodetická astronómia, geodézia I., geodézia II.* a pod.).

Česká geodetická terminológia utváraná najviac podľa nemického vzoru nie je dobudovaná. K ustáleniu českej geodetickej terminológie prispeli profesori geodézie Müller, Novotný⁷ a Petřk, najviac však Ryšavý, Fiala a Potužák svojimi už modernými učebnicami geodézie. V najnovšej dobe vyplňal medzeru v českej geodetickej terminológii Kučera.⁸

Slovenská geodetická terminológia do vzniku Slovenskej vysokej školy technickej vlastne neexistovala. Do tej doby sme nemali slovenskú geodetickú literatúru a v praxi na Slovensku (vykonávanej českými technikmi) sa používali termíny podľa rozmanitého českého úzu, často celkom odchodného od spisovnej slovenčiny. Najviac práce pre vytvorenie osobitnej slovenskej terminológie vykonala Komisia pre zememeračskú terminológiu pri Ustave slovenského jazyka SAV v Bratislave.⁹ Avšak ani táto práca nie je bez chýb. Nie je tu ani zmienka o organizácii, stavbe a triedení jednotlivých odvetví geodézie a ich názvoch. Panuje preto nejednotnosť v názvoch jednotlivých disciplín v slovenskom i českom znení, a to aj v rámci jednotlivých katedier SVST, aj v geodetickej praxi. Je veľmi potrebné ustáliť a zjednotiť pomenovania jednotlivých odvetví geodézie tak, aby to zodpovedalo technickej činnosti a duchu nášho národného jazyka.

Termín *geodézia* by sa nemal prekladať, ale mal by zostať podobne ako geometria základným medzinárodným termínom. Termíny už jestvujúcich disciplín, ktoré nie sú ustálené a ktoré sa dosiaľ tvorili rozmanitým spôsobom, mali by sa definitívne

⁷ F. Novotný, *Geodetické názvoslovi česko-německo-francouzské*, Praha 1902.

⁸ K. Kučera, *Výkladový geodetický a kartografický slovník*, Praha 1964.

⁹ *Zememeračská terminológia*, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1958.

ustáliť, a to tak, že by sa k názvu *geodézia* pripájali vhodne volené a výstižné prívlastky. Navrhujem zjednotiť a definitívne ustáliť tieto názvy:

Doterajší nejednotný názov:	Návrh:
nížšia geodézia, praktická geometria,	
geodézia, geodézia I.	<i>všeobecná geodézia</i>
geodetické počtárstvo, geodézia II. .	<i>počtárska geodézia</i>
vyššia geodézia	<i>vyššia geodézia</i>
sférická astronómia, astronomické	
určovanie zemepisných súradníc, geo-	
detická astronómia	<i>astronomická geodézia</i>

Takto utvorené názvy geodetických disciplín by boli nielen jednoduché a výstižné, ale boli by aj jednotne utvorené, obdobne ako názvy disciplín geometrie.

Tento návrh je založený na poľskom vzore, kde upúšťajú od domáceho, no neustáleného termínu *miernictwo* a uprednostňujú medzinárodný termín *geodézia*. Názvy pre geodetickú nauku tvoria od základného termínu *geodézia* (*geodezja*) pomocou vhodne volených prívlastkov.¹⁰

Popud a podklad pre takéto tvorenie termínov dáva aj Medzinárodná geodetická asociácia, vrcholný svetový orgán pre geodéziu, lebo zo svojich piatich sekcií tri nazvala analogickým spôsobom. Prvá sekcia sa nazýva *geometrická geodézia*, tretia *astronomická* a *družicová geodézia* a piata je nazvaná *fyzikálna geodézia*.¹¹

Vo všeobecnosti by bolo potrebné pre tvorbu geodetickej terminológie prijať okrem zásady gramatickej a slovotvornej správnosti¹² tieto zásady:

1. Nenarúšať ustálené medzinárodné názvy a označenia.
2. Nové slovenské geodetické termíny tvoriť čo najviac v súhlase s českou terminológiou, a to v spolupráci slovenských a českých odborníkov.

¹⁰ J. Ponikowski, *Geodezja gospodarcza III. tom, Geodezja kolejowa*, Warszawa 1960.

¹¹ Pozri referát z XIII. valného zhromaždenia MUGG v Berkeley, USA, od Buršu a Průšu v GaKO, roč. 11/53, 70–80.

¹² J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956; K. Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955.

3. Pri tvorbe termínov prihliadať na odbornú terminológiu ostatných slovanských národov, najmä na poľskú a ruskú.

4. Termíny a označenia tvoriť v súhlase s úzom v základných prírodných vedách (v matematike, geometrii a fyzike).

Úcta k terminológii a k spoločným dohovoreným znakom, t. j. k spoločnej vyjadrovacej reči v technike má byť vyššia ako autorita ktoréhokoľvek jednotlivca. Ide však o to, aby sa dosiahol taký spoločný dohovor, aby bol v súlade so svetovými a domácimi rečovými a terminologickými zásadami a aby bol včas publikovaný. Ustáľovanie terminológie odporúča, podporuje a do istej miery aj sankcionuje Medzinárodná geodetická a geofyzikálna únia, lebo veľmi napomáha rozvoj geodézie v jej vedeckej i praktickej zložke.

Aspoň nakrátko je potrebné dotknúť sa výberu slov. V úvode SCS sa správne konštatuje, že „slová, pri ktorých sa nepocituje cudzí pôvod (napr. *koruna, pluh, kráľ, cisár, kresťan* ap.) sa v slovníku neuvádzajú“. Ale aj napriek takejto konštatácii nachádzame v SCS slová, ktorých miera zdomácnenia a vari aj výskyt sú také isté ako pri slovách *kresťan, pluh* atď. a tak o ich oprávnenosti v slovníku možno zapochybovať. Ide o slová *baganča, pančucha, kasáreň, pápež* a i., ktoré sú takou živou súčasťou slovnej zásoby, že ani priemerne vzdelaný používateľ jazyka nesiahne po slovníku, aby sa presvedčil o ich význame. Kritérium miery zdomácnenia a bežného používania mohlo sa pri výbere uplatniť ešte dôslednejšie. To isté platí o slovách *šnicla, fuška, fušovať* (so štylistickým kvalifikátorom *hovorové, t. j. spisovné?*), *faširka* ap.

Informatívnu hodnotu SCS zvyšuje aj hojný počet skratiek a značiek (CD, FIFA, FIDE, FIS, značky chemických prvkov, merných jednotiek, fyzikálnych veličín atď.). Zdá sa však, že tu slovník supluje aj funkcie iných príručiek. Pri skratkách akademických titulov trochu prekvapuje, že sa pre novšie tituly kandidát vied a doktor vied uvádzajú dvojake skratky: C.Sc. i ScC. a D.Sc. i Dr.Sc. Je tu rozpor s Pravidlami slovenského pravopisu, ktoré normujú len podobu CSc. a DrSc. (pozri 6. nezmenené vydanie, Bratislava 1965, 64).

V slovenskej lexikografii má už vydávanie slovníkov cudzích slov istú tradíciu. R. 1922 vydáva P. Tvrď Slovník inojazyčný, r. 1932 J. M. Prídavok Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine, v r. 1953 bývalé vydavateľstvo Tatran vydáva pomerne rozsiahly Slovník cudzích slov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo vydáva v tom istom roku Schulzov Slovník cudzích slov, a to isté nakladateľstvo vydalo r. 1958 po prvý raz Malý slovník cudzích slov od M. Šalingovej. Túto tradíciu završuje SCS, ktorý predchádzajúce slovníky prevyšuje po každej stránke.

Ivan Masár

VĚDECKÉ DÍLO O FRANCOUZSKÉ LETECKÉ TERMINOLOGII

Novinkou je veľmi důkladná práce (711 stran 17×25) L. Guilberta *La formation du vocabulaire de l'aviation* (Paris 1965, Larousse; jde o lingvistickou práci vypracovanou k dosažení titulu docteur ès lettres).

Práce ukazuje detailně strukturaci nově vznikajícího slovníku moderní technické disciplíny od 2. poloviny minulého století a je zajímavá z hlediska praktického i teoretického. Je založena na kompletní excerpce patentových spisů a technických archivů, brožur, časopisů, vědeckých, technických i literárních děl a mimo teoretickou část přináší glosář obsahující víc než 4000 termínů.

Dílo je zajímavé pro techniky i pro lingvisty. Techniky informuje o původu označení předmětů a procesů daného oboru a o onomatologických modelech francouzského jazyka, které se v něm uplatňují.

Definuje se tu pojem terminologie určitého oboru („vocabulaire technique“). Vychází se z určitého druhu specializované lidské činnosti, jejímž lingvistickým výrazem je soubor termínů organizovaných do vztahů, které autor označuje termínem *sémantické pole* (*champ sémantique*). Termíny takového „pole“ označují určité předměty i procesy a lidskou činnost, které patří do daného oboru. Specifičnost odborného slovníku lze tedy definovat na základě sociální vrstvy, která ho používá, dále na základě psycholingvistickým (sem patří podle autora i různé aspekty právníkové a snaha vynálezců zajistit si vynález přihlášeny k patentování i novým originálním termínem) a na základě lingvistickým (v plánu sémantickém a v plánu morfologickém; v tomto smyslu autor používá též staršího termínu francouzského lingvisty Guirauda *pole morfosémantické*). Podle autora specifičnost odborného slovníku daného oboru se projevuje nejmarkantněji právě v ohledu lingvistickém, ovšem na rovině signifikátů. Technický jazyk nemá podle autora mluvnici odlišnou od jazyka obecného, liší se jen specifickým charakterem termínů, jejichž morfologický systém se napojuje na systém celého jazyka.

Autor tu jako lingvista teoreticky zdůvodňuje, proč jako jednotku studovaného souboru nezvolil slovo, které jako jednotku jazykovou vydělují především některé aspekty gramatické, nýbrž pojmenovací jednotku, kterou může představovat slovo nebo skupina slov. (Lingvisté v této souvislosti mluví někdy o nesymetrickosti plánu signifikátů a signifiantů, tj. zvukové formy jazykových jednotek. K a r c e v s k i j, *Travaux du Cercle linguistique de Prague I*, 88, o těchto problémech uvažuje podrobněji a obecně v článku o asymetrickém dualismu jazykového znaku. Autor sám tento jev označuje jako „inadéquation du plan des signifiants et du plan des signifiés“.) Morfosémantické pole (tj. terminologie určitého oboru) je konstituováno právě vztahy mezi takovými onomatologickými jednotkami nekomplexními nebo komplexními a ne vždy mezi pouhými slovy.

Jan Sabršula

ZNOVA O ATLASE LIEČIVÝCH RASTLÍN

Koncom roku 1965 vyšlo vo Vydavateľstve SAV druhé vydanie hľadanej príručky pre záujemcov o liečivé rastliny. Nepristavovali by sme sa znova pri tejto publikácii, keby jej reedícia nemala takrečeno „špecifickú príchuť“. Atlas liečivých rastlín vyšiel totiž v nezmenenom vydaní

aj napriek tomu, že sa o prvom vydaní uverejnila kritická recenzia (pozri Milan Majtán, ČSTČ 3, 1964, 252–254). Kritické poznámky recenzenta totiž na takýto edičný postup jednoducho neopravňujú.

Naozaj nemožno pochopiť, že sa ani pri druhom vydaní nekonfrontovali názvy liečivých rastlín s názvami v Slovenskej botanickej nomenklatúre a v Dostálovej práci Klíč k úplné květeně ČSR. (Je známe, že rozmanitosť názvov tých istých rastlín v základnej literatúre naskrze nie je prospešná.) Dokonca sa nevyužila ani možnosť odstrániť vážne vecné chyby z prvého vydania: v hlavnej časti publikácie sa istá liečivá rastlina nazýva *malina červená*, ale vo vecnom zozname ju treba hľadať pod názvom *ostružina malina*. V príručke naďalej zostáva neúnosné množstvo jazykových chýb v latinských, českých i slovenských názvoch (*Artemisia absinthium* L. namiesto *Artemisia absinthium* L., *Menta* – *Mentha*, *Originum* – *Origanum*, *Sanquisorba* – *Sanguisorba*; *kostivál* namiesto *kostival*, *poľní* – *polní* (na str. 77 chybné *stračka poľní*, na str. 76 náležite *stračka poľní*), *kokořík* – *kokorík* (pozri u Dostála); *posied* biely namiesto *posed biely* atď. Aj v registri zostali neprijemné chyby. Istým nedostatkom je i to, že sa v jednom abecednom zozname uvádzajú latinské, české a slovenské názvy.

Treba len ľutovať, že sa nevyužila ponúkaná príležitosť napraviť v druhom vydaní aspoň tie najkriklavejšie nedostatky publikácie, o ktorú je taký veľký záujem. (Prvé vydanie v náklade 18 000 výtlačkov rozobralo sa za rok, druhé vydanie vyšlo v náklade 12 000 výtlačkov.)

Ivan Masár

